

BALTALİMANI ANTLAŞMASI: UYGULAMADA YAŞANAN SORUNLAR VE İHTİLAFLAR

THE TREATY OF BALTA LIMAN: PROBLEMS AND DISPUTES IN PRACTICE

Serdar BAY^{*} 

Öz

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 16 Ağustos 1838’de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması, Mart 1839’da yürürlüğe girmesine rağmen, uygulamada yaşanan aksaklıklar ve ihtilaflar nedeniyle iki ülke arasında yaklaşık on yıl süren ciddi bir sorun yaratmıştır. Bu sürecin uzamasında, İngiltere’nin Yakın Doğu’daki siyasi ve iktisadi çıkarlarını koruma çabası etkili olmuştur. İngiliz hükümeti hem bölgedeki siyasi nüfuzunu güçlendirmek hem de İngiliz tüccarlarının haklarını savunmak amacıyla Stratford Canning’i İstanbul’a büyükelçi olarak görevlendirmiştir. Canning’in 1842’de İstanbul’a gelişiyle birlikte, Babıali’ye yönelik İngiliz şikâyetleri ve baskıları belirgin biçimde artmıştır. İhtilafların temelinde, İngiltere’nin antlaşmanın öngörmediği ayrıcalıklar talep etmesi, yalnızca Osmanlı tebaasına özgü olan perakendecilik ve esnaflık gibi alanlara kendi tüccarlarının da katılmasını istemesi, ayrıca Babıali’nin kritik bazı emtialar üzerinde sürdürdüğü yed-i vâhid uygulamasından duyduğu rahatsızlık yatmaktadır. İngiliz hükümeti, taleplerinin temelini, Türkçe antlaşma metninde bulunmayan ve yalnızca İngilizce nüshada yer alan bazı ifadelerle, ayrıca belirsiz bırakılmış hükümlere dayandırmıştır. Buna karşılık Babıali hem İstanbul’daki elçilik nezdinde hem de doğrudan Londra ile yürüttüğü diplomatik temaslarda, antlaşmanın ihlal edilmediğini belgelerle kanıtlamaya çalışmış ve süreç boyunca Osmanlı Devleti’nin ve tebaasının ticari çıkarlarını korumak için yoğun çaba göstermiştir. Bu çalışma, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri ışığında, Baltalimanı Antlaşması’nın uygulanmasında yaşanan ihtilafların temel nedenlerini, iki devletin bu süreçte benimsediği politikaları ve çözüm arayışlarını ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca çalışmada, İngiltere’nin Baltalimanı Antlaşması’nı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yorumlama çabalarının Osmanlı iktisat politikası üzerindeki etkileri ve bu durumun Yakın Doğu’daki uluslararası ticaret dengelerine yansımaları da analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Baltalimanı Antlaşması, ticaret, ihtilaflar

Abstract

Although the Treaty of Balta Liman, signed between the Ottoman Empire and Britain on August 16, 1838, came into effect in March 1839, its implementation led to significant problems and disputes between the two countries for nearly a decade. Britain’s efforts to protect its political and economic interests in the Near East was effective in prolonging this process. The British government appointed Stratford Canning as

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars / Türkiye, kau.serdarbay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8484-8866



ambassador to Istanbul in order to strengthen its political influence in the region and to defend the rights of British merchants. With Canning's arrival in Istanbul in 1842, British complaints and pressures against the Porte increased significantly. At the root of the disputes were the British demands for privileges not foreseen in the treaty, the demand for the inclusion of their own merchants in areas such as retailing and craftsmanship, which were exclusive to Ottoman subjects, as well as their discontent with the Sublime Porte's practice of "yed-i vâhid" over certain critical commodities. The British government based its demands on certain phrases that appeared only in the English version of the treaty and were absent from the Turkish text, as well as on provisions that were left ambiguous. On the other hand, the Sublime Porte, both through the embassy in Istanbul and in direct diplomatic correspondence with London, tried to prove with documentation that the treaty had not been violated and endeavoured to protect the commercial interests of the Ottoman Empire and its subjects throughout the process. Drawing on Ottoman and British archival documents, this study examines in detail the root causes of the disputes in the implementation of the Treaty of Balta Liman, the policies adopted by both states in this process and their efforts to find solutions. The study also analyses the impact of Britain's efforts to reinterpret the Treaty of Balta Liman in line with its own interests on Ottoman economic policy and its repercussions for international trade balances in the Near East.

Keywords: Ottoman Empire, England, Treaty of Balta Liman, trade, disputes

Giriş

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 1820'de imzalanan gümrük tarifesi antlaşmasının süresi 1834'te son bulduğundan iki devlet arasında yeni bir gümrük tarifesinin yapılması gerekiyordu.¹ Ancak Kasım 1836'da Whitehall tarafından İngiliz Büyükelçisi John Ponsonby'ye (1833-1841) yeni gümrük tarifesi anlaşmasını çerçevelemek üzere komisyon üyelerinin atanmasıyla ilgili talimatların verilmesiyle² başlayan müzakereler, 1839'da imzalanan bir antlaşmayla son bulmuştu. Aslına bakılırsa 1836'da İstanbul'da başlayan müzakerelerde İngiltere'nin asıl gayesi, inhisarları (tekel) kaldıracak yeni bir ticaret antlaşmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmektir.³ İngilizlere göre iç gümrük vergilerinin tamamen kaldırılmasıyla pazar daha da genişleyecekti.⁴ Osmanlı Devleti ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesi nedeniyle İngiltere'nin siyasi ve askerî desteğine ihtiyaç duyduğundan bu devletle yapılacak bir antlaşmaya taraftardı.⁵ Nihayet Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile Büyükelçi Ponsonby arasında 16 Ağustos 1838'de on maddeden oluşan Baltalimanı Antlaşması (Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması) imzalandı.⁶ Antlaşmanın 7. maddesi ile Osmanlı Devleti diğer Avrupa ülkeleriyle de benzer antlaşmalar

1 Mübahat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, İstanbul 1992, s. 38-40.

2 Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, Harvard University Press, London 1942, p. 122.

3 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Yayınevi, Ankara 2013, s. 120.

4 Seyfettin Gürsel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınevi, C. 3, İstanbul 1985, s. 688-690.

5 Lütfi Efendi, *Tarih*, V, İstanbul 1328, s. 112.

6 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol*, s. 138.

yapabilecekti.⁷ Nitekim İngiltere'nin hemen ardından başta Fransa olmak üzere Hansa şehirleri (Lubeck, Bremen, Hamburg), Sardinya, İsveç, Norveç, Belçika, Hollanda, İspanya ve diğer Avrupa devletleriyle de Baltalimanı Ticaret Antlaşması temelinde ticaret antlaşmaları imzalandı. 1846'da Rusya'nın da bu antlaşmaya taraf olmasıyla antlaşmalar zinciri tamamlandı ve böylece Baltalimanı Antlaşması Osmanlı Devleti'ndeki dış ticaretin temeli hâline geldi.⁸

Antlaşmanın 1. maddesi ile İngiltere'ye daha önce verilmiş imtiyazlar olduğu gibi teyit edilirken, ayrıca herhangi bir devlete tanınacak yeni bir ticari ayrıcalığın İngiliz tebaasına da tanınacağı kabul edildi. 2. madde ile İngilizlere Osmanlı ülkesinde yetiştirilen veya işlenen her çeşit ürün ve eşyayı satın alma hakkı tanınırken, Osmanlı Devleti de tüm ürünler üzerindeki *yed-i vâhid*⁹ usulünü kaldırmayı taahhüt etti. 3. maddede ise İngiliz tüccarlar “en çok müsaadeye mazhar millet” olma vasfını kazanmakla kalmadı; “en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar” mertebesine de erişti.¹⁰

Osmanlı Devleti, *yed-i vâhid* usulünün terkinin Mısır'da da uygulanması şartıyla kabul etmişti. Çünkü Vali Mehmet Ali Paşa bu uygulama sayesinde Mısır'da büyük kazanç elde etmekteydi ve Babıali bir süredir mücadele içerisinde olduğu Mısır Valisinin bu kazançtan mahrum kalarak güçsüzleşmesini ümit ediyordu. Avusturya Dışişleri Bakanı Klemens von Metternich'e (1809-1848) göre, antlaşmanın Mısır'da uygulanabilirliği belirsizdi ve en önemlisi, antlaşma Osmanlı'nın aleyhineydi.¹¹ Mehmet Ali Paşa ilk yıllar bazı zorluklar çıkarmışsa da yapılan baskılar neticesinde antlaşmanın Mısır'da uygulanmasını kabul etti.¹² Buna karşılık başta *yed-i vâhid* olmak üzere antlaşmanın maddelerinin farklı yorumlanmasından ve uygulamada yaşanan aksaklıklardan dolayı asıl kriz Babıali ile İngiliz hükûmeti arasında meydana geldi.

Baltalimanı Antlaşması, 1 Mart 1839'da yürürlüğe girmesine rağmen¹³ Babıali'nin Rusya ile 1846'da imzaladığı ticaret antlaşmasına kadar Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında önemli bir ihtilaf konusu oldu. Özellikle merkezden uzak eyaletlerde antlaşmanın uygulanmasında yaşanan aksaklıklar, İngiltere'nin antlaşmaya aykırı olarak İngilizlerden vergi alındığına yönelik iddiaları ile İngilizlerin yine antlaşmaya dayanarak sadece Osmanlı tebaasına mahsus olan esnaflığa

7 Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul 1981, s. 28.

8 Vernon John Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant, 1834-1853*, Archon Books, 1969, p. 83.

9 1826-1838 yıllarında Osmanlı maliyesinde tekel uygulamasını ifade eden ticari bir terimdir. Mehmet Genç, “Yed-i Vâhid”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 378-383.

10 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol*, s. 139.

11 Lütü Efendi, *Tarih*, V, s. 112.

12 Vali Mehmet Ali Paşa, Baltalimanı Antlaşması daha yürürlüğe girmeden İngiliz Konsolosu Albay Campbell'a antlaşmanın hükümlerine katılacağını ve bunları Mısır'da uygulamaya koyacağını açıkça ifade etmişti. HL Deb 11 February 1839 vol 45 cc204-5.

13 Baltalimanı Antlaşması imzalandığı andan itibaren ilgili taraflar arasında önemli bir soruna neden olmuştur. İlk başta Babıali içerisinde Gümrük Emni Tahir Bey, Maliye Nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa ve Halil Paşa gibi isimler antlaşmanın Osmanlı'nın aleyhine olduğunu savunuyorlardı. Necmettin Durmuş, “Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nda Mustafa Reşid Paşa'nın Rolü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XL, (2024), s. 63-82.

kalkışmaları iki devlet arasında önemli bir soruna dönüştü.¹⁴ Bu sorunların ortaya çıkmasına ise antlaşma metninin Türkçe ve İngilizce nüshalarındaki farklılıklar ile İngiltere'nin antlaşma maddelerini oldukça geniş bir şekilde yorumlaması neden olmuştu. Elbette tüm bunların yanında Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesinin çözülememesi ve Osmanlı Devleti'nin sadece birkaç yıl içerisinde antlaşmanın olumsuz etkilerini hissetmeye başlamasıyla uygulamada göstermiş olduğu isteksizlik de aksaklıkların ve ihtilafın yaşanmasında etkili oldu.

Baltalimanı Antlaşması her şeyden ziyade 1830'larda Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarından ve Osmanlı'nın ihtiyaçlarından doğmuştu.¹⁵ Bununla beraber antlaşma, Osmanlı Devleti tarafından siyasi bir destek karşılığında İngiltere'ye verilen iktisadi bir ödündü. Öyle olmasa Babıali, İngiltere'de 1830'larda %31 olan ithalat vergi oranına karşılık aynı oranı Baltalimanı Antlaşması'yla %5 olarak kabul etmek zorunda kalmazdı.¹⁶ Bu çalışmanın amacı, antlaşmanın hangi durum ve şartlar altında imzalandığını veya antlaşmanın Osmanlı iktisadi hayatına olan etkilerini tartışmak değildir.¹⁷ Mevcut literatür genellikle antlaşmanın ekonomik sonuçlarına odaklanırken bu çalışmanın amacı, İngiliz ve Osmanlı arşiv kaynakları ışığında ihtilafın ve aksaklıkların hangi maddeler üzerinden nasıl ortaya çıktığını, iki devletin sorunun çözümüne yönelik yaklaşım biçimlerini ve süreç içerisinde yaşanan gelişmeleri örnekler eşliğinde

14 Roger Owen, "The 1838 Anglo-Turkish Convention: An Overview", *New Perspectives on Turkey*, VII, (1992), p. 7-14.

15 Roderic H. Davison, "Britain, the International Spectrum, and the Eastern Question, 1827-1841", *New Perspectives on Turkey*, VII, (1992), p. 15-35.

16 Phyllis Deane, *The First Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1979, p. 205.

17 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın farklı yorumları hakkında bk. Reşat Kasaba "Treaties and Friendships British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century", *Journal of World History*, Vol. 4, No. 2 (Fall, 1993), p. 215-241; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 16-23; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 207; Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 47; Orhan Kurmuş, "The 1838 Treaty of Commerce Re-Examined", *Economie et Sociétés dans l'empire Ottoman (Fin du XVIIIe, début du XXe siècle)*, sp. 411-417; Vakanüvis Lütfi Efendi ise "antlaşmayla yed-i vahid kalktıysa da yerine ecnebi inhisarı geldi ve ecnebler Osmanlı Devleti'nde hurde furişluğa kadar iştirak eylediler, Osmanlı tebaasına aid esnafılığı ve ticareti git gide çekip aldılar" diyerek, kinayeli bir şekilde antlaşmayı eleştirmiştir. Lütfi Efendi, *Tarih*, V, s. 112; Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 13-16; Yusuf Kemal Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti," *Tanzimat I*, İstanbul Maarif Matbaası 1940, s. 304-305; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 261-264; Feroz Ahmad, "Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914", *Journal of Islamic Studies*, XI/1, (2000), p. 1-20. Ayrıca David Urquhart gibi antlaşmadan memnun olmayıp, İngiliz çıkarlarının yeteri kadar savunulmadığını düşünen İngilizler de vardı. Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, p. 125. Hatta 25 Şubat 1840'ta Avam Meclisi üyesi Mr. Hume, açılan her yeni pazarın ülkenin refahını arttırdığını ancak bu antlaşmanın, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturan eyaletlere uygulandığında ticareti ilerletmekten çok engelleme olasılığının daha yüksek olduğuna dair hükümeti eleştirmiştir. HC Deb 25 February 1840 vol 52 cc611-2. Türk düşünce tarihinde antlaşmanın Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerine ilişkin tartışmaların genel değerlendirmesi için bk. Elif Türkislamoğlu, "Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar", *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı 19-20 Temmuz 2023*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2024, s. 597-623.

değerlendirmektir. Çalışma ayrıca mevcut literatüre, antlaşmanın yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda siyasi ve diplomatik sonuçları açısından da kapsamlı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

İngiltere'nin Antlaşmanın İhlal Edildiğine Yönelik İddiaları

Baltalimanı Antlaşması, Mehmet Ali Paşa meselesinden dolayı İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duyulduğundan 1841'in sonlarına kadar Osmanlı ile İngiltere arasında önemli bir ihtilaf konusu olmadı. Tabii bunda Yakın Doğu ticaretinin genel olarak 1839-1841 yılları arasında Mısır'ın yanı sıra İran'daki huzursuzluklar nedeniyle gerilemesi ve 1842'ye kadar normale dönememesi de etkiliydi.¹⁸ Bu yıllarda İngiliz Büyükelçi John Ponsonby, merkezden uzak Trablusgarp ve Mısır gibi yerlerde İngiliz tüccarlarına zorluk çıkartıldığına ve antlaşmanın hükümlerine aykırı hareket edildiğine dair zaman zaman Babıali'ye şikâyetinde bulunmaktaydı.¹⁹

Antlaşmanın uygulanmasına yönelik ilk sert muhalefet Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan gelmişti. İngiltere'nin Kahire Konsolosuna göre, Mehmet Ali Paşa'nın antlaşmaya aykırı olarak talep ettiği gümrük vergileri ile pamuk gibi bazı ürünler üzerinde uygulamaya devam ettiği yed-i vâhid nedeniyle İngilizler büyük zararlar ediyordu. Mısır'ın genelinde Yunan ve İtalyan tüccarların kayırıldığından şikâyet eden Konsolos, bu tüccarların Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ile muharebesinde ona para yardımında bulunan tüccarlar olduğu iddiasındaydı. Yunan ve İtalyan tüccarlara sağlanan ayrıcalıklar karşısında İngiliz tüccarların zarara uğramaları üzerine konu İstanbul'a intikal etti. Babıali konuyu Mehmet Ali Paşa'ya sorduğunda Paşa, bazı ürünlerin ticaretini kendi eliyle yapmaya hakkı olduğunu ifade ederek kendisini savundu. Mısır ile arasında yeni bir kriz yaşanmasını istemeyen Babıali, konu hakkında Kahire ile gerekli iletişimin yapıldığı ve Mehmet Ali Paşa'nın antlaşmaya riayet edeceğiyle alakalı açıklamada bulunarak Ponsonby'yi savuşturdu.²⁰

Mehmet Ali Paşa meselesinin çözüme kavuşması ve Stratford Canning'in John Ponsonby'nin yerine 21 Ocak 1842'de İstanbul'a büyükelçi (1842-1858)²¹ olarak atanmasıyla Baltalimanı Antlaşması Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir ihtilaf konusu hâlini aldı. Çünkü bu tarihten sonra iki devletin öncelikleri değişmiş, Osmanlı Devleti reform hareketlerine ağırlık verirken, İngiltere ise antlaşmayla elde ettiği ayrıcalıklarla Avrupa devletlerine karşı Yakın Doğu'daki ticari hacmini genişletmeye çalışmıştı. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Aberdeen (1841-1846), İstanbul'da yoğun ve mücadeleci bir politika izlememesi konusunda Canning'i uyardı.²² Ancak Canning, İstanbul'a gelmesinin üzerinden henüz birkaç ay geçmesine rağmen antlaşmanın Mısır'da da tam olarak uygulanması için Hariciye Nazırı Sarım Efendi'ye (1841-1843) çağrıda

18 Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, p. 126.

19 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi Belgeleri (HR.SYS), 1530/20, 17 ZA 1257 (31 Aralık 1841).

20 BOA, İrade Eyalet-i Mümtâze (Mısır) (İ.MTZ.(05), 10/250, 12 M 1258 (23 Şubat 1842).

21 Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning*, Vol. II, Longsman, Green, And Co, London 1888, p. 54.

22 Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, p. 209.

bulunmuştu.²³ Canning'ın bu ilk girişimlerinin ardından antlaşmanın ihlal edildiğine yönelik baskıları, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 27 Ekim 1842'de imzalanan Gümrük Tarifesi Antlaşması'yla daha da arttı. Söz konusu antlaşmayla tüccarlarının Ruslar karşısında zarara uğradığını savunan İngiltere'nin bu tarihten sonra antlaşmadan beklentileri değiştiği gibi antlaşmanın uygulanmasında suistimaller yaşandığıyla alakalı şikâyetlerinde de artış yaşandı.²⁴ Bu anlamda İngilizlerin şikâyet konusu yaptıkları meseleler genel olarak, gümrük vergisi oranları, derbend vergisi, yed-i vâhid, perakende ticaret ile esnafıktı.

Rusya'ya Kıyasla İngiltere'nin Ödemek Zorunda Olduğu Gümrük Vergisi Oranları

Baltalimanı Antlaşması öncesinde yerli ve yabancı tüm tacirler ithalat ve ihracatlarında %3 gümrük vergisi, ayrıca mallarını Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir yerden başka bir yere taşımaları durumunda da %8 iç gümrük vergisi ödemek zorundaydılar. Baltalimanı Antlaşması ihracat vergisini %12'ye çıkartırken ithalattan alınan vergiyi de %5 olarak belirlemiştir.²⁵ Ancak Baltalimanı Antlaşması'na taraf olmayan Rusya, Osmanlı Devleti ile ticaretini 10 Haziran 1783 Ticaret Antlaşması ve 1829 Edirne Antlaşması'nın 7. maddesi çerçevesinde yürütmekteydi. Bu antlaşmalarla Rusya, İngiltere'ye kıyasla %2'lik ek iç vergiyi ödemek zorunda değildi. Ayrıca İngiltere ihracat için satın aldığı Osmanlı Devleti ürünlerine %9 vergi ödemek zorundayken, Rusya söz konusu antlaşmalar gereği bu vergiden de muaf tutulmuştu.²⁶ İngiliz konsolosları ise Osmanlı yetkililerinin Baltalimanı Antlaşması'na aykırı hareket ettikleri ve İngiliz tüccarların bu durumdan olumsuz etkilendikleriyle alakalı çok sayıda şikâyet alıyorlardı. Konsoloslar, 31 Mayıs 1843'te Aberdeen'e Osmanlı Devleti ile ticaret yapan Rus tebaasının, aynı ticareti yapan İngiliz tebaasına göre önemli bir avantaj içerisinde olduklarına dair uyarıda bulunmuşlardı. Çünkü Baltalimanı Antlaşması uyarınca İngiliz tüccarlar %3+%2 toplamda %5 ithalat vergisi ödemek zorundayken, Rus tüccarlar benzer bir yükümlülük altında olmadıkları için sadece %3 ithalat vergisi ödeyerek mallarını Osmanlı Devleti'nde elden çıkarabilmekteydiler. Bu malların Rus ithalatçının elinden çıktıktan sonra iç gümrük vergilerine tâbi olmamaları ve sonuç olarak Rus tüccarın ithalat ticaretinde İngiliz tüccarınkine göre %2'ye eşdeğer bir avantaja sahip olmaları İstanbul-Londra hattında krize neden olmuştu.

İngiliz tacirlerden Baltalimanı Antlaşması'na aykırı şekilde vergi alındığıyla alakalı birçok anlaşmazlık yaşanıyor. Örneğin Midilli Adası'nın İngiliz Konsolos Vekili, Avrupa'ya ihraç edilmek üzere adadan aldığı yapağı için Rüsumat Gümrüğünden istenilen ücrete itirazda bulunmuş ve 20 Ekim 1844'te Canning soluğu Babıali'de almıştı. Babıali, antlaşma metninde

23 BOA, HR.SYS, 965/63, 28 RA 1258 (9 Mayıs 1842).

24 BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A.DVN.DVE), 4/43, 23 ZA 1258 (26 Aralık 1842).

25 Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 164-165.

26 Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Fidan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.

açıkça belirtildiği şekliyle yabancı bir tüccarın Osmanlı sınırları içinden alacağı her çeşit ürün ve malın yurtdışına çıkarılmasında %9 gümrük resmi alınacağını açık olduğunu, konsolos vekilinin de adadan alıp yurt içinde naklederek Avrupa'ya ihraca kalkıştığı yapağıdan %9 vergi alınmasının usule uygunluğu konusunda açıklama yapmıştı.²⁷ Tabi bu tür uygulamaların dışında, merkezden uzak yerlerde bazı keyfi uygulamalar da söz konusuydu. Nitekim Musul'dan Şam'a ihraç olunan emtia ve eşyadan en fazla %12 vergi alınması gerekirken İngiliz tüccardan %20 oranında vergi alınması üzerine Canning, tüccarın zararının karşılanması ve bu türden keyfi uygulamalara son verilmesi adına bir kez daha Babıali'nin kapısını çalmıştı.²⁸

İngiltere'nin rahatsız olduğu bir diğer konu da İngiliz tüccarların ihracat için satın aldıkları Türk ürünlerine %9 vergi ödemek zorunda oldukları bir ortamda Rusların böyle bir vergi ödemek zorunda olmamalarıydı. Çünkü Rusya, Osmanlı Devleti ile Baltalimanı temelinde bir ticaret antlaşması imzalamamıştı ve ticaretini hâlâ eski antlaşmalardan edindiği haklar çerçevesinde yürütüyordu. Bu durum da Rusları İngilizlere göre daha avantajlı bir konuma getirmekteydi. İngiliz hükûmetinin önerdiği çözüm ise antlaşmanın 1. maddesi gereği Rusya'ya tanınan ayrıcalıklardan ve dokunulmazlıklardan yararlanmayı talep etmektir. Ancak buradaki temel problem, hükûmet bu yolu benimsediği takdirde Babıali'nin bu talebe onay vermesinin Osmanlı'yı antlaşma ile üstlendiği diğer yükümlülüklerden kurtarıp kurtarmayacağıydı. Çünkü İngiltere, antlaşmayla edindiği ayrıcalıklı durumu bir başka devletle paylaşmak istemiyordu.²⁹ Ancak Rus Elçisi Vladimir Pavlovich Titov'un (1840-1853), St. Petersburg'dan İstanbul'a döndüğünde Baltalimanı Antlaşması temelinde bir ticaret antlaşması müzakere etme yetkisine sahip olacağına dair iddialar Canning'i heyecanlandırmıştı. Rusya'nın böyle bir önlemi kabul etmesi, Baltalimanı hükümleri uyarınca ticaret yapan tüm ulusların tüccarları için oldukça kabul edilebilir bir durumdu. Çünkü Ruslar antlaşmaya taraf devletlerin tüccarlarına nazaran ticaretlerini daha avantajlı bir ortamda yürütüyorlardı. Bu yüzden Canning, İngiliz tüccarlarının ticaretlerini ciddi bir dezavantajla sürdürmeye devam ettiği böylesi bir ortamda acilen bir önlem alınmasına dair Londra'ya sürekli çağrıda bulunuyordu.³⁰

Derbend Vergisi ve Yed-i Vâhid Uygulaması

Canning bir yandan Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılması düşünülen ticaret antlaşmasının içeriğini öğrenmek adına Rus meslektaşısı ile temas kurmaya çalışırken, diğer yandan da İngiliz tüccarların baskısıyla Babıali'ye şikâyetle bulunuyordu. Bu anlamda Canning, İngiltere'nin olağanüstü ve tam yetkili büyükelçisi sıfatıyla 27 Mayıs 1843'te Hariciye Nazirinin dikkatini İngiliz tüccarlardan alınan derbend vergisine çekmişti.³¹ Kendisinin bu konudaki

27 BOA, HR.SYS, 2923/22, 7 L 1260 (9 Kasım 1844).

28 BOA, A.DVN.DVE, 5/13, 26 CA 1260 (13 Haziran 1844).

29 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 1, 31 May 1843.

30 NA, FO 424/2, No. 2, 1 June 1843.

31 Eski bir uygulama olan derbend vergisi sadece tehlikeli geçit bölgelerinden yolların güvenliğini sağlamak için alınıyordu. Yusuf Hallaçoğlu, "Derbend", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 162-164.

beyanlarının şimdiye kadar sonuçsuz kaldığını üzüntüyle görmüş olduğunu belirten Canning, konuyu Babialı'nın dikkatine daha da ciddiyetle sunmayı kaçınılmaz bir görev haline getirmiş olduğunu belirterek aşağıdaki notayı sunmuştu:

Söz konusu suçlamalar Baltalimanı Antlaşması'nın açıkça ve inkâr edilemez bir ihlalidir. Bunlar, daha önce alınan can sıkıcı ve tanımsız vergilerin yerine sabit miktarda büyük bir ihracat vergisi koyan antlaşmanın ruhuna aykırıdır ve 4. maddenin, İngiliz tüccarlar tarafından ihraç edilmek üzere satın alınan ve sevkiyat için uygun bir yere giden Türk ürünlerinden veya imalatından hiçbir vergi veya bir ücret alınmayacağını açıkça beyan etmesi nedeniyle, antlaşmanın lafzına da aykırıdır. Osmanlı nazırlarının, suçlamanın hafifletilmesi ve fazlalığın iade edilmesi gerektiğini iddia etmeleri yeterli değildir. İngiliz tebaasına antlaşmalarla güvence altına alınan haklarla bağdaşmamaktadır. İmzacılar, karşılıklı rıza ile antlaşmada ne tür değişiklikler kabul edilirse edilsin, mevcut hükümlerin katı bir şekilde uygulanmasının bu süre zarfında sadakatle sürdürüleceğini en başından beyan etmişlerdir. Majestelerinin hükümeti antlaşmanın şu anki haliyle uygulanmasına yönelik haklı taleplerine karşı inatçı bir direnişin etkisini tahmin edememektedir. Durum kuşkulu olsaydı, farklı bir görüş kabul edilebilirdi ancak antlaşmanın hükümleri o kadar açıktır ki, üzerlerinde en ufak bir belirsizlik gölgesi bile yoktur.³²

Canning, İngiliz mallarından alınan yol vergileri ve antlaşmanın uygulanmasında yaşanan aksaklıklarla alakalı Babialı'ye sunduğu resmî notanın ardından bu kez de antlaşmanın diğer ihlalleriyle alakalı 20 Haziran'da Hariciye Nazırı Vekili Ebubekir Mümtaz Efendi'ye barut, saçma ve enfiye satışına karşı uygulanan yed-i vâhide ve yine antlaşmaya aykırı bir şekilde ipekten alınan vergilere ilişkin bir nota daha göndermiştir:

Tarsus'taki yetkililer enfiye, barut, kurşun ve saçma satışını yasaklamışlardır. Bir İngiliz tüccarın deposunda belirli miktarlarda enfiye ve kurşun ele geçirdiler; Adana'da aynı koruma altındaki diğer dükkanları ve depoları aradılar ve alıcılara verilecek sert ve ani bir ceza tehdidi altında bunlarla yapılan tüm ticareti yasakladılar. Bu tür işlemler 1838 Antlaşmasına doğrudan aykırıdır. Bu antlaşmanın hükümlerine göre, iç trafik için alım ve satım ayrıcalığı, Büyük Britanya tebaası için herhangi bir rezerv veya istisna olmaksızın güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla bu yasak, bu örnekte haklı bir şikâyet konusudur ancak İngiliz tebaasının dükkanlarına ve depolarına girilmesi ve mallarına el konulması şeklindeki aceleci ve zorlayıcı yöntem de bu şikâyetin haklılığını arttırmaktadır. İngiliz tüccarına tanınan hakların bu şekilde göz ardı edilmesi, eski vergiler altında ticaret yapan ve Baltalimanı'ndaki yükümlülüklerden muaf olanlarla rekabet etmenin neredeyse imkânsız olduğu bir zamanda daha da ağır bir şekilde hissedilmektedir.³³

32 NA, FO, 424/2, Inclosure in No. 2, 27 May 1843.

33 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 3, 20 June 1843.

Babialı, Hariciye Nezaretinde yapılan değişikliği gerekçe göstererek Canning'ın notasına bir süre cevap vermemiştir.³⁴ Canning'ın burada gözden kaçırdığı bazı hususlar vardır. İlk olarak, ihracatı kim yaparsa yapsın ürünün ülke içerisinde sevkiyatı ve gümrükten ihracatında toplamda %12 vergi alınması antlaşma hükümlerine uygundu. Diğer taraftan, devlet için önemli bazı ürünlerden %9'un üzerinde vergi alınması ve yine devletin belirlemiş olduğu bazı ürünlerin ihracatının yasaklanarak bu ürünler üzerinde yed-i vâhid uygulanması da antlaşma maddelerine uygundu. Nihayetinde, bu yüzyılda birçok Avrupa devleti ülkenin temel ihtiyacı olabilecek bazı ürünlere uluslararası antlaşmalardan bağımsız olarak farklı vergi oranları ve tekel sistemi uygulayabiliyordu.³⁵

Büyükelçi, meydana gelen birkaç ihlal vakasının ardından tüccarların uğradıkları zararı telafi talep etme konusundaki ısrarı neticesinde, zararların karşılanması adına önemli bir aşama kaydetmişti. Ancak her yeni vaka Babialı'de Canning'e karşı giderek artan bir öfke kaynağı oluşturuyordu. Diğer yandan İskenderiye, Beyrut ve İstanbul'da yaşanan bazı ticari sorunlar ile Rusların 1842 tarihli gümrük antlaşmasıyla İngiliz tebaasıyla rekabetlerinde elde ettikleri avantajlar, tüccarların yoğun baskısı altında kalan İngiliz temsilcisini rahatsız ediyordu. Bu nedenle Canning, dezavantajları ortadan kaldırmak ve İngiliz tebaasının uğradığı zararı tazmin etmek adına Babialı'ye baskıda bulunmak için hükümetinden tam yetki istemişti.³⁶

Nihayet Hariciye Nazırı Rıfat Paşa (1843-1844) da 9 Kasım 1843'te Canning'ın iddialarına cevap verdi. Rıfat Paşa, bu tarihe kadar ellerinde sadece büyükelçilik tarafından antlaşmanın bazı hükümlerinin ihlal edildiğine yönelik şikâyetlerin olduğunu, antlaşmanın hangi hükümlerinin nasıl ihlal edildiği ve bu anlamda Babialı'den beklentinin tam olarak ne olduğu ve önerilen değişikliklerin İngiliz hükümetinden belirtilmesini talep etti.³⁷ Canning ise Rıfat Paşa'yı, Londra'nın önerilen değişiklikler hakkında bir karara varana kadar tartışmalı noktalarla ilgili davalarda ticaret antlaşmasının aslına sadık kalınarak, ticaretin bu çizgide devam etmesi konusunda ikna etmek için yoğun mesai harcadı. İngiltere'nin iddiasına göre tüm bunlar Babialı'nın tuz, şap, enfîye ve diğer bazı ticaret maddelerinin tekelini yeniden canlandırma iddiasından kaynaklanmaktaydı.³⁸

Perakendecilik ve Esnaflık

Aberdeen'in Rus tüccarın avantajlı durumundan başka Baltalimanı Antlaşması'yla bağlantılı bir diğer şikâyet konusu da İngiliz tebaasının Osmanlı'da perakende ticaret yapma hakkıyla ilgiliydi. Aberdeen, antlaşmanın İngilizce nüshasındaki 3. maddesinde yer alan "oradaki her türlü ticaret"³⁹ ifadesiyle bu hakkın kendilerine verildiğini savunurken⁴⁰, sorunun antlaşmanın Türkçe

34 NA, FO 424/2, No. 3, 30 June 1843.

35 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 193.

36 NA, FO 424/2, No. 5, 17 November 1843.

37 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 5, 9 Kasım 1843.

38 NA, FO 424/2, No. 5, 17 November 1843.

39 "and in any manner of trade therein."

40 Seyfettin Gürsel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985, s. 688-690.

nüshasında buna karşılık gelen hiçbir kelime bulunmamasından ileri geldiğini düşünüyordu. Bu nedenle Canning de söz konusu ifadenin Türkçe metinde yer alıp almadığını öğrenmek adına Babıali ile iletişime geçmişti. Ancak Aberdeen'in asıl öğrenmek istediği, söz konusu hakkın yalnızca 3. maddeye dayanıp dayanmadığı ile 2. madde hükümlerinin 27 Ağustos 1838'de Nuri Efendi tarafından dönemin İngiliz Büyükelçisi Lord Ponsonby'ye verilen açıklayıcı notla⁴¹ birlikte ele alındığında bu hakkı kesin olarak verip vermediği idi. Yine de Aberdeen'e göre İngilizce nüshada yer alan ifade Türkçe nüshadan çıkarılmış olsa bile İngiliz tebaasının perakende ticaret yapma hakları korunmalıydı.⁴²

İngiltere'nin Rusya ile Osmanlı arasında imzalanacak olan ticaret antlaşmasının içeriğini görmeden Baltalimanı Antlaşması ile alakalı Babıali ile masaya oturmayacağı yetkili ağızlardan açıkça ortaya konulmuştu. Bu süre içerisinde ise İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ihtilafa konu olan meseleler genel olarak yed-i vâhid, perakende ticaret, ithalat ve ihracattaki vergi oranları olmak üzere üç başlık altında toplanmıştı. Bu anlamda İngiltere'nin, antlaşmanın ihlal edildiğine yönelik öne sürdüğü bazı olaylara değinmek faydalı olacaktır. Elçiliğin iddiasına göre İngiliz tüccar Vital Watson, satın aldığı 250 adet deriyi kiraladığı bir dükkânda âdet olduğu üzere kuruturken, debbağ esnafının şikâyetiyle Tophane-i Amire Müşiriyeti belirtilen sınırlar dışında dericilik faaliyetleri yapıldığı gerekçesiyle derilere el koymuştu.⁴³ Elçilik, debbağ esnafına ilişkin nizamların kendilerini yükümlülük altına sokmadığını, perakende bir satışın ise söz konusu olmadığını açıkladıktan sonra bir daha aynı yerde deri işlemi yapmamak şartıyla derilerin geri verilmesini talep etmişti.⁴⁴ Elçilik daha sonra debbağ esnafına verilen hakların İngilizlere de tanınmasını istemiş; ancak Babıali bu talebi uygun görmemişti.⁴⁵

2 Mayıs 1844'teki bir diğer olayda ise İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu John Cartwright (1819-1845), İngiliz tüccarı tarafından ihraç edilmek üzere satın alınan koyun derilerine zorla el konulduğuyla alakalı şikâyette bulundu. Canning, bu olayı antlaşmanın açık ihlali olduğu gerekçesiyle Rıfat Paşa'nın huzuruna getirmek için hiç vakit kaybetmedi. Rıfat Paşa, alıkonulan malların iadesinin yapılması için girişimde bulunulacağına dair söz verdi; ancak debbağ esnafının derilere el koyduğunu ve yetkililerin bunları teslim etme ihtimalinin düşük olduğunu altını çizdi. Canning, özellikle yaşanan bu son birkaç olayda debbağ esnafının İngiliz tüccarlarını perakende ticaretten dışlama konusunda kararlı olduğunu anlamıştı. Yabancıların perakende ticaretine katılımlarının, yerli esnaf teşkilatları aracılığıyla kamu gelirlerinin çıkarlarını derinden

41 Not hakkında bk. Lewis Hertslet, *A Complete Collection of the Treaties and Conventions and Present Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers*, Vol. V, London 1840, p. 512-513.

42 NA, FO 78/518, No. 76, 31 May 1843.

43 12 Ağustos 1838'de İstanbul'daki debbağhane gibi imalathanelerin şehir dışına nakledilmesi kararı alınmıştı. Nuri Büğüş, *Beykoz Ayakkabı Fabrikası ve Deri İmalatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 6. Ayrıca debbağ esnafı Osmanlı Devleti'ndeki esnaf teşkilatları içerisinde en güçlü olanlarının başında geliyordu. Miyase Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Debbağlar", *Turkish Studies*, IV/8 (2009), s. 1746-1762.

44 BOA, Sadaret Mektubî Evrakı (A.MKT), 12/6, 21 R 1260 (10 Mayıs 1844).

45 BOA, İ.HR, 35/1616, 29 C 1262 (24 Haziran 1846).

etkilediğinin farkına varan Canning, Londra'yı taleplerine karşı kararlı bir direnişle karşılaşmayı hesaba katmaları konusunda uyardı.⁴⁶

İngiliz tebaası özellikle antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde perakende ticarete doğru büyük bir yönelim gösterdi. Bu anlamda bir başka perakendecilik örneği de Temmuz 1844'te İngiliz tebaasının Galata ve Beyoğlu'ndaki dükkânlarında enfîye satmaları üzerine yaşandı. Burada da yerli esnafın şikâyetçi olmasının ardından dükkânların kapatılması için İstanbul'daki başkonsolosluğa ve büyükelçiliğe çağrı yapılarak, İngiliz tebaasının perakende ticaret yapmamaları hususunda uyarılmaları talep edildi.⁴⁷ İngilizlerin sadece Osmanlı tebaasına tanınan bir hak olan perakendecilik sektöründe sayılarının artması, esnaf teşkilatları arasında huzursuzluğa neden olmuştu. Bu hususta önemli bir diğer vaka da İngiliz bir tüccarın Selanik'te şerbethane açmasıyla alakalıdır. Şerbetçi esnafı, dükkânın kapatılması için yerel makamlara başvurmuşsa da İngiliz Konsolosu şikâyetlere kulak asmayarak, perakende ticaret yapma hakkının kendilerine Baltalimanı Antlaşması'yla tanındığını, bu nedenle dükkânın faaliyetlerine devam edeceğini bildirmişti. Yerli esnafın haklarını korumaya çalışan ve bu konuda da taviz vermemeye özen gösteren Babıali de esnaflık ve perakendeciliğin sadece Osmanlı tebaasına ait bir hak olduğunu belirterek dükkânı kapatmıştı.⁴⁸

Canning, yapmış olduğu girişimlerden bir sonuç alamadığı gerekçesiyle 5 Eylül 1844'te Babıali'ye 8 maddelik bir takrir göndererek bu maddelerin içerikleri hakkında yanıt beklediğini belirtti. Canning takrirden, fırcılık yapmak isteyen 30 İngiliz tebaası tüccarına izin verilmesini, İngiliz tebaasından alınan derbend vergisinin kaldırılmasını, her türlü yed-i vâhidin ilga edilmesini, Osmanlı iskelelerinde enfîye, tuz ve eşya satışından menedilmiş olan İngilizlere ruhsat verilmesini talep etti.⁴⁹ Canning daha sonra da Tarsus, Musul ve Hanya'da barut, saçma, enfîye, müskirat, kurşun ve hurde furûşluk⁵⁰ yapan İngiliz tebaasına zorluk çıkarıldığına dair Fuad Efendi'ye şikâyette bulundu.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin Savunduğu Görüşler

Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanmasından sonra henüz birkaç ay geçmişti ki İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston antlaşmaya aykırı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde yed-i vâhid usulünün devam etmekte olduğuna ve bu uygulamanın kaldırılmasına dair Babıali'ye mektup gönderdi.⁵² Palmerston'un şikâyeti antlaşma metniyle birlikte 15 Mart 1839'da Dâr-ı Şura-yı Babıali'de değerlendirildi ve antlaşmanın 2. maddesinde İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin

46 NA, FO 78/557, No. 79, 2 May 1844.

47 BOA, HR.SYS, 2923/18, 15 B 1260 (31 Temmuz 1844).

48 BOA, HR.SYS, 2923/25, 25 ZA 1260 (6 Aralık 1844).

49 BOA, İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM), 29/184, 16 ZA 1260 (27 Kasım 1844).

50 Ufak tefek şeyler satan, çerçi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 383.

51 BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 10/73, 6 M 1261 (15 Ocak 1845).

52 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1172/46409, 29 Z 1254 (15 Mart 1839).

her bir mahallinde ayırım yapmaksızın Osmanlı mahsulü ile her cins emtia ve eşyanın alışverişine hakları olduğu belirtildi. Ancak yine antlaşmada yed-i vâhid usulünün terk edildiği ilgili maddede belirtilmişse de askerin ve halkın temel ihtiyacı olan zahirelerin ticaret için olmayıp iaşe⁵³ için olduğu, bu nedenle bazı temel ürünler üzerinde yed-i vâhid usulünün uygulanabileceğine dair İngiltere'ye açıklama yapıldı.⁵⁴ Osmanlı idaresi İngiltere'nin ardından Fransa ile de iletişime geçerek yed-i vâhid usulünün kaldırıldığını bildirdi; ancak İstanbul'un iaşesi ve askerin tayinatı için belirlenen ürünlerin ticaretinin yapılamayacağını altını çizdi.⁵⁵

Tüm bu sorunların temel nedenlerinden bir tanesi Baltalimanı Antlaşması'nın İngilizce ve Türkçe nüshaları arasındaki farklılıktı.⁵⁶ İngilizce nüshayı temel alan İngiltere özellikle tuz, şap, enfiye, kurşun gibi miri araziye ait her türlü ürünün ticaretinin yapılabileceği gibi bir yorum ortaya atıyordu.⁵⁷ Hariciye Nezareti, yaptığı incelemelerde nüshalar arasında bazı farklılıklar olduğunu ve bu durumun Osmanlı ekonomisine büyük zarar verdiğini tespit etti. Babıali, İngiltere ile iletişime geçerek antlaşmanın imzalandığı gün elçiliğin süreci hızlandırmak için acele ettirdiğinden metnin İngilizceye tercümesi sırasında⁵⁸ sehven hata yapıldığını ifade etti. Bu hatanın da İngiltere Baş Tercümanı Pisani vasıtasıyla olduğunu belirterek antlaşma metnindeki yanlışların düzeltilmesi için müzakere çağrısında bulundu.⁵⁹ Bu anlamda Aberdeen'le temasa geçilerek, *and in any manner of trade therein* (oradaki her türlü ticarete) ibaresinin orijinal Türkçe nüshada olmadığı, sadece İngilizce nüshada olmasının ise sehven yapılmış bir hatadan kaynaklandığı ve buna istinaden de bazı şeylerin istenilmesinin haksızlık olacağını belirtti.⁶⁰ Osmanlı Devleti her iki metnin de Fransızca⁶¹ nüshayla karşılaştırılıp yanlışların düzeltilerek yeni bir antlaşma yapma çağrısında bulundu. Ancak Aberdeen, hükûmetin ilk olarak üç nüshayı da inceleyeceğini ve ardından Canning'in göndereceği rapora baktıktan sonra antlaşmanın tadil edilmesi için görüşmelere hazır olacaklarını belirterek konuyu geçiştirmeye çalıştı.⁶² Ayrıca Aberdeen, Babıali'nin aksine ifadenin Türkçe metinden çıkarılmış olduğunu savunuyordu; ancak antlaşma metni Türkçe olarak kaleme alınıp daha sonra İngilizceye çevrilmişti ve bu

53 Sosyal düzenin korunup devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi için Osmanlı Devleti iktisadî hayatı düzenlemekte iaşe ilkesine dayanmak zorundaydı. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010, s. 44.

54 BOA, HAT, 1243/48304, 29 Z 1254 (15 Mart 1839).

55 BOA, HAT, 1243/48304, 15 Mart 1839.

56 BOA, HR.SFR.3, 2/64, 28 Eylül 1842.

57 BOA, HR.SFR.3, 4/46, 7 RA 1259 (7 Nisan 1843).

58 Mustafa Reşid Paşa 16 Ağustos 1838'de İngiliz Dragoman Bulwer'i çağırması ve kendisine Sultan'ın antlaşmayı imzalamaya hazır olduğu bildirilmiştir. Temperley, 16 Ağustos gününün neredeyse tamamının kopyalama ve yazıya dökme işlemiyle geçtiğini hatta Büyükelçi Ponsonby'nin gece yarısından biraz önce antlaşmayı imzaladığını belirtmektedir. Harold Temperley, *England and the Near East the Crimea*, Routledge 2018, p. 36.

59 BOA, İ.MSM, 28/805, 23 Ş 1258 (29 Eylül 1842).

60 BOA, HR.SFR.3, 2/78, 21 N 1258 (26 Ekim 1842)

61 Antlaşmalar bazen ihtilafa neden olmaması için üç dilde kaleme alınabiliyordu. Nitekim 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması da Türkçe, Rusça ve İtalyanca olarak imzalanmıştı.

62 BOA, HR.SFR.3, 2/78, 21 N 1258 (26 Ekim 1842).

yüzden böylesi bir durumun yaşanmış olması pek mümkün değildi.⁶³ Nihayetinde bu antlaşma temelinde diğer Avrupa devletleriyle de benzer ticari antlaşmalar imzalanmıştı ve söz konusu ifade bu nüshaların da hiç birinde bulunmuyordu.

Aslına bakılırsa bu durum, Osmanlı delegelerinin tercüme sırasında yapmış oldukları ihmalkârlık ile ayrıntılı açıklama gerektiren bazı maddelerin genel ifadelerle geçirtilmesinin bir sonucuydu. Benzer bir durum çok önce de yaşanmış, Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14 maddelerinin kendisine vermiş olduğu bir hak gerekçesiyle Osmanlı Devleti içerisindeki Ortodoksların hamiliğini üstlenmiş, Osmanlı Devleti de yıllarca söz konusu maddeleri bu şekilde değerlendirmişti. Hâlbuki bu maddelerin hiçbiri Ruslara böyle bir hak tanımamıştı. Burada da sorun, antlaşmanın nüshaları arasındaki farklıklar ile maddelerin anlamları dışında yorumlanmasından kaynaklanıyordu.⁶⁴

Aberdeen'in bir diğer iddiası da söz konusu ifade Türkçe nüshada yazmıyor bile olsa 27 Ağustos 1838'de Nuri Efendi tarafından İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'e verilen ve Baltalimanı Antlaşması'nı tamamlayıcı niteliğinde olan ek nota ile bu hakkın kendilerine verilmiş olduğuydu. 27 Ağustos tarihli ek nota da İngiliz tüccarların, antlaşma uyarınca Osmanlı Devleti'nde her türlü ticari malı satın alabilecekleri, uygun gördükleri takdirde antlaşmada öngörülen vergiyi ödedikten sonra bunları yurtdışına gönderebilecekleri ya da "iç ticarete ilişkin düzenlemelere uymak koşuluyla bunları Osmanlı Devleti'nde yeniden satabilecekleri" teyit edilmişti.⁶⁵ Ancak notanın içeriğine bakıldığında Osmanlı Devleti, Aberdeen'in iddia ettiği gibi İngiliz tebaasına perakende ticaret yapma hakkı verildiğiyle alakalı herhangi bir taahhütte ya da imada bulunmamıştı. Burada İngilizlere tanınan ayrıcalık, Osmanlı Devleti'nden alacakları herhangi bir ürünü veya eşyayı yine Osmanlı Devleti içerisinde iç ticarete ilişkin düzenlemelere uymak kaydıyla satma hakkıydı. Nihayetinde yabancıların kilo, kadeh ve adet gibi perakende şekilde ürün satışı yapmaları ve esnaflıkta yer almaları yasaktı.⁶⁶

Haklılığın ispatı adına İngiliz Büyükelçisi Canning Babıalı'ye davet edilerek kendisine üzerinde Büyükelçi Ponsonby'nin de imzasının bulunduğu orijinal Türkçe nüsha gösterildi ve İngilizce nüshada yer alan ifadelerin bu nüshada bulunmadığı açıkça belirtildi. Hatta Baltalimanı Antlaşması temelinde diğer Avrupa devletleriyle yapılan antlaşma nüshaları da Canning'e

63 Antlaşma metni Türkçe olarak kaleme alınmış ve daha sonradan İngilizceye tercüme edilmiştir. İngilizce ve Türkçe nüshalardaki farklılıklar hakkında bk. BOA, HAT, 1253/48418, 7 C 1254 (17 Eylül 1838); Lewis Hertslest, *A Complete Collection of the Treaties*, p. 506-512. En güvenilir İngilizce metin, giriş ve üç ek maddeyi de içeren ayrıca içerisinde 27 Ağustos 1838 tarihli ek nota Mustafa Kani Bey ile Mehmed Nuri Bey'in imzalarının da yer aldığı *British and Foreign State Papers 1837-1838*, Vol. XXVI, St. Martin's Lane, London 1855, p. 688-694'te bulunmaktadır.

64 Konu hakkında detaylı bilgi için şu iki çalışmaya bk. Roderic H. Davison, "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, XXXV/3, (1976), p. 463-483; Roderic H. Davison, "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XLII/1, (1979), p. 46-52.

65 Lewis Hertslest, *A Complete Collection of the Treaties*, p. 512-513,

66 BOA, İbnülemin Hariciye (İE.HR), 18/1666, 29 Z 1261 (29 Aralık 1845).

gösterildi ve söz konusu ifadelerin bu metinlerde de bulunmadığına dikkat çekildi.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki en büyük çekincesi, sadece İngilizce nüshada yer alan ifadelere dayanarak İngilizlere esnaflık ve her türlü ticaretin yapılmasına dair ayrıcalık tanınması durumunda, bu defa antlaşmaya taraf olan diğer Avrupalı devletlerin de bu hakka ortak olmak istemeleriydi.⁶⁸

Antlaşmanın farklı yorumlanmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir değer sorun da Anadolu ve Rumeli'de tüccarlardan alınan derbend vergisiydi. Bu anlamda Canning, İngilizlerin Rumeli'den satın aldıkları hayvanlardan Arnavutluk'taki derbend memurlarının antlaşmaya aykırı olarak vergi aldıklarına dair birçok defa Babıali'ye şikâyetinde bulunmuştu. Babıali de Anadolu ve Rumeli'deki derbendlerden alınan selamet akçesinin, tüccarların emniyetleri ve yol güvenlikleri için alındığını; hatta alınan bu yol vergisinin sadece yabancılardan değil Osmanlı tebaasından da alındığını belirterek antlaşmayı ihlal edecek bir durumun söz konusu olmadığını savunmuştu.⁶⁹

İngiliz tüccarlar enfîye, tuz, sülük, zecriye, şap gibi ürünlerin ticaretinin yapılmasında da kendilerine zorluk çıkarıldığıyla alakalı sürekli olarak İstanbul'daki başkonsolosluğa ve büyükelçiliğe şikâyetinde bulunuyorlardı.⁷⁰ Babıali, Londra ile temasa geçerek yabancılardan bu ürünlerin ticaretini yapamayacağını belirttiği gibi sadece Osmanlı tebaasına mahsus olan esnaflık ve hurde furuşluk gibi iş kollarında da yabancılardan yer alamayacağını,⁷¹ antlaşmanın iç ticaretle ilgili olan maddesinden bu iş kollarının serbest olduğuyla alakalı bir yorumun ise çıkarılamayacağını açıkça izah etmişti.⁷²

Osmanlı Devleti'nin tüm çağrı ve uyarılarına rağmen İngiliz tüccarlar hükümetlerinden de aldıkları destekle antlaşmayı kendi çıkarlarına uygun şekilde yorumlamaya devam ederek Osmanlı tebaasına mahsus olan kıyye ve kadeh ile müskirat satmaya devam ettiler.⁷³ Bu tüccarlar özellikle İstanbul ve İzmir'de kiraladıkları dükkânlarda sadece meyhaneci esnafına özgü kadeh ve kıyye ile içki satışı yaptıklarından dolayı dükkânları Babıali tarafından kapatıldı.⁷⁴ Yabancılardan perakende ticarete ve esnaflığa karıştırmama konusunda kararlı olan Babıali, İngiliz tüccarlarının Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamlarına riayet etmelerini ve bu ürünleri satmamalarını talep eden bir mektubu İngiliz elçiliğine gönderdi.⁷⁵ Fakat Canning'in Baltalimanı Antlaşması'nın hükümlerinin İngiliz yorumuna göre uygulanmasında gösterdiği sebat, doğal olarak Babıali'de İngiliz taraftarlığının sorgulanmasına neden olmuştu.⁷⁶ Baskılardan bunalan Babıali, antlaşmanın maddelerinden tadil olacakların daha fazla vakit kaybedilmeden bildirilmesi için doğrudan

67 BOA, HR.SFR.3, 10/60, 19 Z 1260 (30 Aralık 1844).

68 BOA, HR.SFR.3, 10/55, 19 Z 1260 (30 Aralık 1844).

69 BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 171/8504, 8 N 1259 (2 Ekim 1843).

70 BOA, HR.SFR.3, 5/110, 8 Kasım 1843.

71 BOA, HR.SFR.3, 8/127, 22 B 1260 (7 Ağustos 1844).

72 BOA, HR.SFR.3, 9/29, 16 N 1260 (29 Eylül 1844).

73 BOA, HR.SYS, 2923/49, 10 CA 1262 (6 Mayıs 1846).

74 BOA, HR.SYS, 2927/32, 21 M 1260 (11 Şubat 1844).

75 BOA, HR.SYS, 2923/32, 21 R 1261 (29 Nisan 1845).

76 NA, FO 78/556, No. 67, 17 April 1844.

Londra ile temasa geçmişse de İngiltere bir kez daha Rusya ile yapılacak ticaret antlaşmasının içeriğini görmeden masaya oturmayacaklarını bildirdi.⁷⁷

Londra Sefiri Âli Efendi (1842-1844) Babıali'den aldığı talimatla Dışişleri Bakanı Aberdeen nezdindeki girişimlerini sıklaştırdı ve sorunun çözümü adına anlaşma masasına oturmaya hazır olduklarını bildirdi. Yazışmalara göre gecikmenin nedeni Rus Elçisi Titov'un Osmanlı ile Rusya arasında yeni bir ticaret antlaşması yapılması için ülkesinden talimat aldığına dair dedikodular. İngilizler de iki ülke arasındaki antlaşmanın içeriğini görmeden, Baltalimanı Antlaşması'nda herhangi bir düzenlemeye kalkışmak istemiyorlardı.⁷⁸ Nitekim Aberdeen de antlaşmadan kaynaklanan çeşitli sorunları hükümetin ele alındığını; ancak Rusya'nın Osmanlı ile arasındaki ticareti hangi temelde yürüteceği tespit edilmeden bu sorunlardan herhangi biri hakkında güvenli bir karar alınmayacağına dair 30 Aralık 1843'te Canning'e uyarıda bulundu.⁷⁹ İngiliz karar alıcıları Rusya'ya sağlanacak herhangi bir avantajın antlaşmanın 1. maddesine dayanılarak kendilerine de tanınmasını istiyordu; hatta sadece birkaç ay sonra Baltalimanı Antlaşmasına taraf olan Fransa da İngiltere ile iletişime geçerek sorunun çözümünde iş birliği yapmaya hazır olduklarını bildirmişti.⁸⁰

Osmanlı ile Rusya arasındaki ticaret antlaşmasına ilişkin müzakereler uzadıkça İngiltere bu süreci bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Nitekim Canning, İngiliz tüccarlarının ticaretlerine uygulanan kısıtlamalardan ve alınan vergilerden, İngiliz bir tüccara ait tuzun aylarca limanda bekletilip karaya çıkartılmasına izin verilmemesinden, şap, tütün, enfîye satışlarına yönelik yasaklardan ve bu ürünlerin satışlarının yapıldığı dükkânların kapatılmasından dolayı bir kez daha Babıali'nin kapısını çaldı. Büyükelçi antlaşmanın 2. Maddesinde, "tarımsal ürünlerde ya da herhangi başka bir maddede her türlü tekelciliği kaldırmayı", 4. maddede ise "İngiliz tüccarı ya da temsilcisi tarafından satın alınan malların, Osmanlı'da üretilmiş, yetiştirilmiş ya da imal edilmiş olsalar bile, her türlü harç ya da vergiden muaf olarak limanlara geçeceği" resmen taahhüt edilmiş olmasına rağmen, bu maddelere aykırı hareket edildiğini ifade ediyordu. Canning, İngilizlerin enfîye ticaretinden dışlanmalarıyla iç ticaret haklarının da ihlal edildiğini savunurken, ilk iki yıl sorunsuz bir şekilde uygulanan antlaşmanın Babıali tarafından verilecek kısmi tavizlerden ziyade, İngiliz yorumuna göre kayıtsız şartsız yerine getirilmesini talep etmekteydi.⁸¹

İngiliz bir tüccara ait olan tuzun limanda bekletilme meselesi İngiltere'nin Baltalimanı Antlaşması'nı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya çalıştığının en açık göstergesidir. İngiliz bir tüccar tarafından Selanik Liman'ına getirilen tuzlara Memleha Müdürü tarafından beher kıyyesine 8 para fiyat verilirken, İngiliz tüccar 18 paradan aşağıya satmayacağını bildirmişti.⁸² Bunun üzerine iki taraf arasında anlaşmazlık çıkmasıyla, tuzların karaya çıkarılmasına izin

77 BOA, HR.SFR.3, 7/23, 28 M 1260 (18 Şubat 1844).

78 NA, FO 424/2, No. 6, 1 December 1843.

79 NA, FO 78/523, No. 158, 30 December 1843.

80 NA, FO 78/552, No. 39, 19 March 1844.

81 NA, FO 78/556, Inclosure 1 in No. 14, 7 April 1844.

82 BOA, A.MKT, 7/53, 19 CA 1259 (17 Haziran 1843).

verilmedi. İngiliz Konsolosu gemi kaptanlarının Selanik'te daha fazla kalmak istememesinden ve her geçen gün zarar etmelerinden dolayı en azından sorun çözülene kadar tuzların karaya çıkarılarak bir depoda muhafaza edilmesini talep etti. Ancak Memleha Müdürünün bu talebe izin vermemesiyle kriz büyüdü.⁸³ Canning, tuzun ya satın alınması ya da karaya çıkarılmasına dair Babıali'ye resmî bir nota verdi.⁸⁴ Burada da açıkça görülüyor ki İngiltere fiyat üzerinden ortaya çıkan ihtilafı bile antlaşma temelinde değerlendirerek tebaası adına çıkar elde etmeye çalışmaktaydı.

Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Canning'in gönderdiği notaya biraz sert bir üslupla cevap vererek Babıali'nin devletin haklarını korumaya özen göstermesinin doğal olduğunu, şikâyet konusu olan düzenlemelerin ve suiistimallerin ise tartışmalı ve şüpheli olduğunu belirtti. Rıfat Paşa, "...Bir süredir, Babıali'nin bu noktaların değiştirilmesi talebine olumlu yaklaştınız ve bu konuyu Londra'ya havale ettiniz ve bugünlerde bu konuda bir cevap geleceğini ve önerilen değişikliğin yapılacağını umduğunuzu bize bildirdiniz. Hal böyleyken, notanız ve beyanlarınız bizi üzümüştür..." diye başlayan cevabında şu hususlar hakkında açıklamalarda bulundu:

1. "Osmanlı Devleti antlaşmaya göre tüm ticaret maddelerinin satın alınmasının serbest olduğunu kabul etmiştir. Ancak ihtilaf konusu olan şap, tuz ve tütün, tebaanın özel mülkiyeti değil, hükümete ait ürünlerdir ve benzer gelirlerin her devlette istisnai ve kısıtlayıcı kurallara tabi olduğu inkâr edilemez.⁸⁵ Şap ve tuz devlet madenlerinin, tütün ise devlet imalathanelerinin ürünüdür.
2. Kurşun, saçma ve barut, ticaret antlaşmalarının dışında tutulan maddelerdir. Ticaret Antlaşması ile belirlenen ek gümrük vergileri, kaldırılan tekellerin tafisidir ve derbendlerden alınan vergi, gümrük vergisi değil, malların güvenli geçişi için alınan eski bir yol bedelidir.
3. Baltımanlı Antlaşması'na göre İngiliz tüccarlar kuşkusuz iç ticaret yapma hakkına sahiptirler. Bu kişilerin tüccar sıfatıyla, daha önce de uygulandığı gibi iç ticaret kurallarına göre her türlü malı hanlarda ve dükkânlarda, toptan veya beşte bir olarak satmalarında bir engel yoktur. Ancak Osmanlı tebaasına mensup esnaflar gibi ticaret yapma, drahmiyle, teraziyle, kuruşla perakende ve dönüşle satış yapma hakları yoktur. Bu türden ticaret hakkı sadece Osmanlı tebaasına verilmiştir.
4. Antlaşmanın ne lafzında ne de ruhunda İngiliz tüccarının esnaflık ve perakendecilik ticareti yapmasıyla ilgili hiçbir şey yoktur. Bu nedenle Babıali antlaşmanın hiçbir şekilde perakende ticarete izin vermediğini ve bu ticaretin yabancılar tarafından yapılmasının antlaşmanın temeline aykırı olduğunu bu notada yeniden beyan etmek zorunda kalmıştır.

83 BOA, A.MKT, 8/50, 29 Z 1259 (20 Ocak 1844).

84 NA, FO 424/2, No. 2, 1 June 1843.

85 Örneğin 1833'te Avusturya 69, Rusya 300 ürünün ülkeye girişini yasaklarken yine aynı tarihte Avusturya 1.600 ürün üzerine yüksek gümrük vergisi koymuştu. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, s. 193; Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 12. Diğer taraftan Fransa 1825'ten itibaren tekstil maddelerinin ithalini yasaklarken, Alman gümrük birliği (Zollverin) İngiliz mallarına oldukça ağır vergiler yüklemişti. Rusya ise hemen hemen aynı yıllar içerisinde 300 ürünün ithalatını yasaklamıştı. Ahmet Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, XXIII/1, (1968), s. 381-425.

5. Antlaşmada yapılacak değişikliklerin ve açıklamaların ise iki tarafı da zarara uğratmayacak şekilde bir an önce yapılması gerekmektedir.”⁸⁶

Babıali’den bu şekilde bir cevap beklemeyen Canning, üzerindeki şaşkınlığı attıktan sonra 16 Nisan 1844’te Rıfat Paşa’nın notasına cevap verdi. Canning’e göre İngiltere’nin bu konuda erken ya da düşüncesizce bir karar vermektan kaçınmasını zorunlu kılan koşullar vardı. İlk olarak, antlaşmanın imzalanmasının üzerinden yaklaşık altı yıl geçmişti ve bu sözleşmenin 1. maddesi ile Babıali’nin diğer devletlerin tebaalarının yararlanmasına izin verdiği tüm dokunulmazlıklardan İngilizlerin de eşit şekilde yararlanacağı öngörülmüştü. Şimdi ise antlaşmaya katılmamış olan devletlerin tebaalarının (burada kastedilen Rusya’dır), İngilizlere kıyasla daha avantajlı oldukları görülmüştü. Diğer yandan Canning, başta barut ve kurşun olmak üzere Rıfat Paşa’nın belirttiği bazı maddelerin satışının Osmanlı’dan başka ülkelerde de yalnızca devlete bırakıldığının doğruluğunu kabul ediyordu. Ancak büyükelçiye göre devlet malı olan bir tuz madeninin ürünlerini hükümetin kendi inisiyatifine göre satması ya da işletmesi başka bir şeyken, aynı tür ürünlerin piyasaya sürülmesini ve satılmasını yasaklamak ise başka bir şeydi. Özellikle bu son işlem Canning’e göre antlaşmanın açık bir ihlali idi.⁸⁷

Notanın ardından İngiltere antlaşmanın olduğu gibi uygulanmasındaki ısrarına devam etti. Dışişleri Bakanı Aberdeen, antlaşmanın hükümlerinin ilk iki yıldaki gibi sürdürülmesi için yapılan girişimlerde karşılaşılan güçlükler ile Babıali’nin bu antlaşmanın şartlarını yerine getirme konusunda göstermiş olduğu isteksizliğin, İngiliz hükümeti için büyük bir hayal kırıklığı ve endişe kaynağı olduğunu Osmanlı Devleti’ne bildirdi. Aberdeen, Londra Sefirine de sözleşme değiştirilmediği sürece İngiliz hükümetinin antlaşma şartlarına sıkı sıkıya bağlı kalınmasını beklemekte ve talep etmekte kararlı olduğunu bir kez daha yineledi.⁸⁸

İngiltere’nin Çözüm Önerisi

Başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa devleti Rusya’nın ayrıcalıklı durumundan rahatsızdı. İngiltere’ye göre yalnızca İngilizler değil, aynı zamanda bu antlaşma temelinde ticaret yapan her ulusun çıkarlarına zarar veren böylesi bir eşitsizliğin, bir çare bulunmadan kalmasına izin verilemezdi. İngiltere’ye göre tek resmî çözüm yolu, antlaşmanın 1. maddesiyle İngiliz tebaasına “en çok müsaadeye mazhar devlet”⁸⁹ temelinde yerleştirilme hakkı veren

86 NA, FO 78/556, Inclosure 2 in No. 14, 15 April 1844.

87 NA, FO 78/556, Inclosure 3 in No. 14, 16 April 1844.

88 NA, FO 78/553, No. 83, 4 June 1844.

89 İngiltere Baltımanı Antlaşması’yla “en çok kayrılan ulus” unvanı elde etmişti. *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*, Edited by Sir A. W. Ward, Litt.D., F.B.A., and G. P. Gooch, M.A., Litt.D. In three volumes. Volume II., 1815–1866, Cambridge: University Press; New York: Macmillan Company 1923, p. 170. Ayrıca İngiltere Harborne’un elçiliği sırasında 1583’te gümrük vergisini %5’ten %3’e indirmeyi başaran ilk devlet olmuştur. Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co Ltd, London 1964, p. 14. 1740 tarihli antlaşmayla “en çok müsaadeye mazhar millet” statüsü ise ilk defa Fransızlara verilmiştir. Coşkun Çakır-Yakup Akkuş, “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 6, 2015, s. 154-199. En çok müsaadeye mazhar millet sıfatıyla alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidnâme”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 536-540.

ayrıcalıktan yararlanmaktı. Bu anlamda, hükûmetin talimatıyla Ticaret Özel Konsey Komitesi Lordları Ofisi (1861’de resmileşen kısa adıyla Ticaret Kurulu), Baltalimanı Antlaşması’yla ilgili belgeleri inceledikten sonra, izlenmesi uygun olabilecek politikanın biraz karışık olduğunun da altını çizerek tavsiyelerini hükûmetle paylaştı.⁹⁰

Paylaşılan sorunların ilki, İngiltere’nin Osmanlı’dan İngiliz tebaası için ithalat ve ihracat vergilerinin %5 ve %12’sini ödemesi yerine %3’ten fazla bir miktar ödememesini talep etmeye hakkı olup olmadığıdır. İkincisi, eğer geçerli bir iddia ise bunun kabul edilmesinin meşru bir sonucu olarak Osmanlı’nın yed-i vâhid sistemini yeniden uygulamakta ve tekelleri tekrardan oluşturmakta serbest bırakılıp bırakılmayacağıdır. Üçüncüsü, aynı şekilde Osmanlı’nın varsayılan koşullar altında uygun göreceği miktarda iç vergileri yeniden koymakta özgür olup olmayacağıdır. Dördüncüsü ise İngiliz tebaasının antlaşma uyarınca Osmanlı topraklarında perakende ticaret yapma hakkına sahip olup olmadıklarıdır. Özellikle bu son soru üzerine Lordlar, “Türkçe metinde atlanan sözcükler” dikkate alınsın ya da alınmasın, iddianın geçerli olduğunu ve bunun kayıtsız şartsız Babıali’ye iletilmesi gerektiğini bildirmişlerdir.⁹¹

Birinci soruna ilişkin olarak yetkililer, İngiltere’nin antlaşmanın 1. maddesi uyarınca, Rus tebaasının bu muafiyetten yararlandığı gerekçesiyle, tebaası için %9 ve şimdi iç vergiler yerine alınan %2’lik vergiden muafiyet talep etme hakkına sahip olduğu görüşündeydiler. İkinci sorunla ilgili olarak, yine antlaşmanın 2. maddesi uyarınca izinlerin ve tekellerin kaldırılmasının koşulsuz olduğunu ve bunları tesis etme hakkının, son olarak değinilen muafiyet talebinin tanınması sonucunda yeniden canlanmayacağıdır. Üçüncü sorunla ilgili olarak ise ihracat ve ithalatta sırasıyla %9 ve %2’lik oranında öngörülen ödemelerin tüm iç vergilerin yerine geçeceği açıkça beyan edilmişti. Ticaret Kurulu yetkililerine göre %9 ve %2’lik kesin ve “nispeten makul” ödemelerden muafiyet talebinde bulunmanın hem miktarları hem de belirsizlikleri nedeniyle baskıcı olabilecek iç vergilerin yeniden uygulanması riski altında olup olmadığıydı.⁹²

İngiltere’nin 1. madde uyarınca “en çok müsaadeye mazhar millet” statüsünde muamele görme iddiasının tanınması hâlinde karşılaşılabilecek bazı sakıncalar da söz konusuydu. Baltalimanı Antlaşması ile sağlanan başlıca menfaatlardan biri iç vergilerin geri getirilmesiyle kaybedilebileceği gibi Osmanlı ile ticaret yolunda da çok ciddi bir engel oluşturabilirdi. Ticaret Kurulu, her türlü riske rağmen hak iddiasının ileri sürülmesi ve bunun Babıali tarafından tanınmasının talep edilmesi gerektiği hususunda görüş belirtmişti. Kurul, Baltalimanı Antlaşması’na benzer antlaşmaları olan Avusturya ve Fransa gibi devletlere İngiliz hükûmetinin niyetlerini bildirmenin ve onları bu talebe katılmaya davet etmenin uygun olup olmayacağını ise Aberdeen’e bırakmıştı.⁹³

İngiliz hükûmeti, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında müzakereleri devam eden yeni ticaret antlaşmasının içeriğini görmeden Ticaret Kurulu’nun hazırladığı raporun gizli tutulmasına

90 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 9, 20 December 1843.

91 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 9, 20 December 1843.

92 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 9, 20 December 1843.

93 NA, FO 424/2, Inclosure in No. 9, 20 December 1843.

dair karar almıştı. Babıali ise sosyal ve iktisadi hayatına oldukça zarar vermeye başlayan antlaşmanın bazı maddelerinin değiştirilmesi için Londra nezdindeki girişimlerini sürdürmeye devam ederken, İngiltere ise müzakerelere başlama noktasında Canning'e talimat vermekten kaçınmıştı. Çünkü hükümetin bu süreçteki önceliği Rus müzakerelerinin sonucunu beklemektir. Diğer yandan büyükelçiden izleyecekleri yol konusunda nihai bir karara varmadan önce, Babıali'nin istediği değişikliklere ilişkin İstanbul ve İzmir'deki İngiliz tüccarları ile Başkonsolos Cartwright ve Konsolos Richard William Brant'ın görüşlerini de öğrenmesini tavsiye etmişti.⁹⁴ Cartwright, gelecekteki çıkarlar ve İstanbul'daki İngiliz nüfuzu adına antlaşmanın düzenlenmesi veya değiştirilmesinin uygun görüldüğüne dair Londra'ya birçok defa rapor göndermişti.⁹⁵ Ancak Aberdeen süreci de uzatmak adına Rus ticareti karşısında İngiliz tüccarının uğradığı zararı öğrenmek için başkonsolosun raporunun ardından bu defa da Osmanlı Devleti'nde görev yapan bütün konsoloslardan rapor talep etmişti. Aberdeen, konsoloslardan konuyla alakalı raporlar geldikten sonra gerekli cevabın verileceğini söyleyerek Türk yetkilileri bir kez daha geçiştirdi.⁹⁶ Londra, antlaşmanın hükümlerine olduğu gibi uyulmasını beklerken, ticaretlerine önemli bir zarar vermeyecek şekilde bazı değişikliklerin yapılması adına Canning'e Babıali nezdinde girişimde bulunması için yetki verdi.⁹⁷

Nihayet Londra'nın beklediği haber geldi ve Rus Elçisi Titov 12 Mart 1844'te İngiliz meslektaş Canning'e Osmanlı ile Baltalimanı Antlaşması'na benzer ilkelerle çerçevesiz olacak yeni bir ticaret anlaşması konusunda görüşmelerde bulunmak üzere ülkesinden talimat aldığını söyledi. Ancak Titov ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Rusya'nın ileri sürdüğü ticari tekliflerin niteliği ve kapsamı hakkında Canning'e ayrıntı vermekten kaçındılar. Buna karşılık Canning ise Rıfat Paşa'ya antlaşmanın bazı ihlallerinin telafisi için girişimde bulunarak tazminat taleplerini yineledi. Canning'e göre İngiliz tacirler ağır kayıplara maruz kalıyordu ve talepleri tazmin edilmeden bırakılırsa sonuçları İngiliz hükümeti için sakıncalı olabilirdi. Babıali özellikle tuz, şap ve enfiye üzerindeki tekelleri inatla sürdürmeye devam ederken, İngiliz tüccarlar ise antlaşmanın katı bir şekilde uygulanmasını ve yaptıkları masrafların da tam olarak tazmin edilmesini istiyorlardı.⁹⁸

İngiltere'nin bir türlü müzakerelere yanaşmaması, İstanbul'da İngiliz taraftarlığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Çünkü son birkaç yıldır İngiltere sadece antlaşmanın uygulanmadığına dair şikâyetle bulunmaktan ve tüccarlarının zararlarını tazmin etmekten başka bir iletişime yanaşmıyordu. Babıali'nin girişimlerini yanıtız bırakan İngiltere ticaret maddelerinin karışık şeyler olduğunu, bu nedenle Fransa ve Avusturya ile konunun çözümünü adına etraflıca görüşmelerde bulunulması gerektiğini; hatta Avusturyalı bir memurun Baltalimanı Antlaşması'yla alakalı temaslarda bulunmak için Londra'ya geleceğini Londra

94 NA, FO 78/552, No. 40, 19 March 1844.

95 BOA, HR.SFR.3, 4/69, 5 R 1259 (5 Mayıs 1843).

96 BOA, HR.SFR.3, 5/97, 2 L 1259 (24 Kasım 1843).

97 NA, FO 78/552, No. 40, 19 March 1844.

98 NA, FO 78/556, No. 61, 1 April 1844.

Sefiri Âli Efendi'ye iletmişti. İngiltere soruna uluslararası bir boyut kazandırarak “en çok müsaadeye mazhar millet” durumundaki Rusya'nın da Baltalimanı Antlaşması'na taraf olmasını istiyordu. Âli Efendi ise Osmanlı Devleti'nin itiraz konusunun antlaşma metninde yer alan sadece birkaç ifadeden ibaret olduğunu ve bunların çözümünün uluslararası uzun tartışmaları gerektirmediğini bildirmişti.⁹⁹

Fevkalade Elçi Karl von Hummelauer'in Londra ve Paris Temasları

Avusturya, Baltalimanı Antlaşması temelinde Osmanlı ile Avrupa arasındaki ticaretin yürütüldüğü sistemde bir değişiklik yapılması amacıyla¹⁰⁰ “fevkalade elçi” sıfatıyla Karl von Hummelauer'i İngiliz hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderdi.¹⁰¹ Bu amaçla Londra'ya gelen Hummelauer, Babıali ile kalıcı ve kapsamlı bir ticaret antlaşmasının sonuçlandırılması için ilk olarak Aberdeen'le görüştüktan sonra diğer hükümet yetkilileriyle de temas kurdu¹⁰² ve 10 Nisan 1844'te Ticaret Kurulu Ofisi'nde William Ewart Gladstone ile özel bir görüşme yaptı.¹⁰³ Ancak bu görüşmelerin içeriği uzun bir süre kamuoyundan gizlendi.

Hummelauer'in Gladstone'a yönelttiği sorular ve dikkat çektiği konular aslına bakılırsa Baltalimanı Antlaşması'nın bir sonucuydu. Hummelauer'in görüşmede ilk dikkat çektiği konu idari ve iktisadi düzenlemeleriyle Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı bir konumda bulunan Eflak-Boğdan prenslikleri ile Sırbistan'ın özel konumları, Osmanlı Devleti'nin tamamı için imzalanan ticaret ve gümrük tarifeleri antlaşmalarının buralarda uygulanmasında karşılaşılan zorluklardı.¹⁰⁴ Bu vilayetler, coğrafi durumları, kaynakları ve ihtiyaçları bakımından Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden oldukça farklıydı ve bu nedenle Baltalimanı Antlaşması'nın genel hükümleri Avusturya'nın bu bölgelerle olan ticaretinde uyumsuzluk yaratmaktaydı. Dolayısıyla Babıali ile yeni bir ticaret anlaşması imzalanması söz konusu olduğunda bu vilayetler özel olarak dikkate alınmalıydı. Bu anlamda mevcut durumun sakıncaları, Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerini kapsamlı bir incelemeye tabi tutma ihtiyacını hissettirdiğinden, Avusturya Osmanlı Devleti'ne komiser gönderme kararı almıştı. Hummelauer, İngiliz yetkililere Baltalimanı Antlaşması neticesinde Osmanlı ile ticari ilişkilerde ortaya çıkan karışıklık ve kargaşa durumunun ortadan kaldırılması adına, tüm devletlerin ticari çıkarlarını karşılamaya uygun ve bütün devletler için aynı olacak yeni bir ticaret ve gümrük antlaşması yapılması gerektiğini öne sürdü.¹⁰⁵

99 BOA, HR.SFR.3, 7/27, 29 M 1260 (19 Şubat 1844).

100 *Morning Post*, 27 April 1844.

101 NA, FO 78/552, No. 41, 19 March 1844. Londra Sefiri Mehmed Emin Ali Efendi, Hummelauer'ın Londra'ya gelme amacının yakın zamanda İngiltere ve Avusturya arasında Tuna'da seyrüsefer ve ticarete dair imzalanan antlaşmayla alakalı olduğuna dair yanlış bir yorumda bulunmuştur. BOA, HR.SFR.3, 7/42, 25 S 1260 (16 Mart 1844).

102 *Morning Post*, 10 April 1844.

103 *London Evening Star*, 11 April 1844.

104 Avusturya komşusu olduğu Eflak ve Boğdan ile ticaret hususunda bazı ayrıcalıklara sahipti. Ahmet Yücekök, “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”, s. 381-425.

105 NA, FO 78/553, Inclosure in No. 84, 1 Avril 1844.

Avusturya, Baltalimanı Antlaşması'nın mevcut haliyle Avrupalı devletlerin çıkarlarını tam olarak karşılamadığını ve Osmanlı Devleti'nin refahıyla da bağdaşmadığına inanıyordu. Hummelauer'ın yönelttiği soru oldukça basitti; bu antlaşma, ihracatı yüksek ithalatı ise düşük vergilendirerek Osmanlı maliyesinin doğrudan gelirini geçici olarak artırırken, imparatorluğun giderek yoksullaşmasına yol açmayacak mıydı?¹⁰⁶ Nitekim İskenderiye'deki Avusturya Başkonsolosluğu'nun bir raporu antlaşmanın Osmanlı sanayisi üzerinde uyguladığı yıkıcı etkinin yereldeki kanıtını açıkça gözler önüne sermekteydi. Rapora göre antlaşma Osmanlı sanayisi için İstanbul Antlaşması'ndan bile daha düşmancaydı. İkincisi, en azından yabancı imalatçılara yerli sanayi karşısında hiçbir ayrıcalık tanımazken, birincisi onlara çok belirgin bir ayrıcalık tanımaktaydı. Bir Belçika halısı Osmanlı'ya girişte %5 vergi öderken, bir Türk halısı yurtdışına ihraç edildiğinde ya da sadece Osmanlı vilayetlerinin bir bölümünden diğerine nakledildiğinde %12 vergi ödemekteydi. Antlaşmanın yerli sanayi üzerinde ortaya çıkardığı zararlı etki, 1840'tan bu yana sadece Şam'da yaklaşık 3.000 dokuma tezgâhının kapatılmasıyla ortaya çıkmıştı. Bu türden antlaşmalarla yabancılar büyük avantajlar elde ederken, Osmanlı Devleti ise adeta açık bir pazar yapılıp sömürüye açık hale getirilmişti. Hummelauer, bu nedenlerle antlaşma ile belirlenen ithalat ve ihracat vergisi oranlarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini, antlaşmanın hükümlerine yerli sanayiye uygun koruma sağlayacak değişikliklerin acilen eklenmesi gerektiğini ifade ederek vakit kaybedilmeden antlaşmanın tadil edilmesini önerdi.¹⁰⁷

Dışişleri Bakanı Aberdeen, 5 Haziran 1844'te Canning'i Karl von Hummelauer ile İngiliz Ticaret Kurulu Başkanı William Ewart Gladstone'u (1843-1845) yabancı devletlerin Osmanlı ile olan ticari ilişkilerine dair yapmış olduğu bu görüşmeden haberdar etti. Aberdeen, Londra'dan sonra Paris'e ve oradan da İstanbul'a geçecek olan Hummelauer'ın Babiali ile görüşmesini uygun görmediğinden Canning'ten gerekli önlemleri almasını istedi. Ayrıca Aberdeen Canning'e İngiltere ile Osmanlı arasındaki ticari ilişkiler konusunda nihai olarak izlemesi gerekebilecek

106 Mehmet Genç'e göre Osmanlı ekonomisi adalet ve nizam ilkelerine dayandırılmıştır. Klasik dönemde devlet, ekonomik düzeni kontrol eder, yed-i vâhid (tekeli) uygular, yerel üreticiyi korurdu. Fakat devlet, Baltalimanı Antlaşması ile bu görüşe ters düşerek dış ticaretin ve Avrupa sermayesinin çıkarına olan düzenlemeleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti delegeleri antlaşmanın müzakere edildiği yıllarda, ihraç gümrüklerini daha da yükseltmek için yoğun mesai harcamışlardır. Ancak delegeler, İngilizlerin karşı koymaları nedeniyle nispeten düşük saydıkları %12 ihraç gümrüğünü kabul etmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti, antlaşma imzalanırken dönemin askeri, siyasi ve ekonomik şartları gereği az olan pazarlık gücünü ithalatı değil de ihracatı vergilendirmek ve sınırlandırmak için kullanmıştır. Bu dönemde Avrupa'nın neredeyse tamamı ithalatı farklılaştırılmış tarifelerle sınırlandırarak korumacı bir politika takip etmeye çalışırken, Osmanlı delegelerinin ise kapitülasyonlar nedeniyle ithalat üzerinde herhangi bir sınırlama koyma imkânları bulunmuyordu. Nihayetinde bu ihracat oranı karşısında provizyonizmden kaynaklanan klâsik tutum biraz daha sertleşmiştir. 1861-1862 Kanlıca Anlaşmaları gereği ihracat oranları %12'den %8'e indirilmiş ve daha da önemlisi bu oranın her yıl %1 azaltılarak 1869'da %1'e çekilip bu seviyede tutulacağı kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti provizyonizmi tam olarak terk etmiştir. Tüm bunların sonucunda ise bu antlaşma ile Avrupa mallarının Osmanlı pazarına girişine kolaylık sağlanmış, yerli üretici ve esnaf korumasız bırakılmıştır. Avrupalı tacirlerin Osmanlı Devleti içerisindeki serbest ticaret düzenlemeleri sayesinde Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı artmıştır. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin ekonomisine etkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 56, 57, 95, 96, 202, 203.

107 NA, FO 78/553, Inclosure in No. 84, 1 Avril 1844.

yolun çok farklı düşüncelerden etkilenebileceğini ve bu yüzden Babiali'yi mevcut anlaşmada herhangi bir değişiklik elde etme beklentisine girmeye teşvik etmemesine dair talimat verdi.¹⁰⁸

İstanbul'da İngiliz tüccarlarının baskısına maruz kalan Canning, ticari konulardaki taleplerinin bir an evvel yerine getirilerek antlaşmanın olduğu gibi kalması gerektiğine dair Babiali ile iletişime geçti.¹⁰⁹ Babiali, Rusya ile ticaret antlaşmasına yönelik görüşmelerin sürdüğü bir ortamda büyükelçinin girişimlerine cevap vermekten kaçındı. Ayrıca Babiali'nin anlaşmanın tadil edilmesine yönelik teklifini yinelemesi ve Canning'in taleplerine olumsuz cevap vermesi¹¹⁰ Londra'da huzursuzluk yaratmıştı.¹¹¹ Bu süre zarfında Avusturya'nın da Baltalimanı Antlaşması'nın ticari çıkarlarına zarar verdiği gerekçesiyle tadil edilmesini savunması ve bu konuda Babiali ile iletişime geçip Eflak-Boğdan vilayetlerine komiser göndermesi Londra'yı iyice telaşlandırmıştı. Baltalimanı'yla elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen İngiltere, Babiali ile doğrudan temasa geçerek yapılması önerilen değişiklikler tam olarak belirlene kadar diğer devletlerle herhangi bir düzenlemeden kaçınması konusunda uyarıda bulundu. Babiali ise kararlı duruşundan geri adım atmayarak, tadil edilecek maddeler için bir an evvel masaya oturulmasına yönelik çağrısını yineledi.¹¹²

Londra'nın ardından Paris'e geçen Hummelauer ise Baltalimanı Antlaşması'yla alakalı İngiltere'ye sunduğu teklifin aynılarını Fransız yetkililerine de sundu. Fransa Dışişleri Bakanı François Guizot (1840-1848), Avusturya temsilcisi Hummelauer'ın teklifini ülkesinin çıkarları gereği uygun görmeyerek kabul etmedi. Guizot daha sonra Manş'ın diğer yakasıyla iletişime geçerek Baltalimanı Antlaşması'nın tadil edilip gümrük vergilerinde değişiklik yapılması hususunda İngiliz hükümetinin görüş ve niyetlerini onayladığını, bu konuda kendileriyle hareket etmeye hazır olduklarını bildirdi.¹¹³

Avusturya Dışişleri Bakanı Klemens von Metternich, Baltalimanı Antlaşması'nın mevcut içeriğiyle Osmanlı'nın çıkarlarına uygun olduğu iddiasının Londra ve Paris kabinelerine sundukları muhtıralarla tam tersini kanıtlamış olduğunu savunuyordu. Hatta Gladstone, muhtırayla alakalı olarak Avusturya'ya verdiği gizli yanıtta; antlaşmanın bazı maddelerinin Osmanlı'nın çıkarlarına aykırı olduğu gerçeğini kabul etmişti. Metternich'e göre Fransa Dışişleri Bakanı Guizot sadece Fransız ticaretinin çıkarlarını düşündüğünden, muhtıranın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını ilgilendiren kısmını dikkate almayı reddetmişti. Metternich Fransa'ya karşı ihtiyatlı davranmaları gerektiğini, kendilerini bu süreçte yalnızca İngiltere ile her konuda gizli olarak anlaşmaya varmakla sınırlamalarını ve Viyana ile Londra arasında anlaşmaya varılıncaya kadar da Fransa ile mesafeli olmalarını gerektiğini düşünüyordu.¹¹⁴

108 NA, FO 78/553, No. 84, 5 June 1844.

109 BOA, HR.SFR.3, 8/75, 8 Haziran 1844.

110 NA, FO 78/558, No. 111, 1 June 1844.

111 BOA, HR.SFR.3, 9/20, 17 Eylül 1844.

112 BOA, HR.SFR.3, 8/108, 1 B 1260 (17 Temmuz 1844).

113 NA, FO 78/553, Inclosure in No. 131, 19 July 1844.

114 NA, FO 78/553, Inclosure 4 in No. 141, 10 August 1844.

İngiltere'nin Ticari Zaferi ve Tanınan Yeni Haklar

İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin Baltalimanı Antlaşması'yla alakalı Avusturya'nın teklifini kabul etmemeleri İstanbul'da Canning'in elini oldukça kuvvetlendirmişti. Canning, bu anlamda Fransız meslektaşının da desteğini alarak 5 Eylül 1844'te İngiliz tüccarlarının zararlarının giderilmesi ve antlaşmaya olduğu gibi riayet edilmesi ve en geç 9 Eylül'e kadar resmî bir cevap verilmesi hususunda Babıali'ye oldukça sert bir mektup gönderdi.¹¹⁵ Babıali ise ülkenin hiçbir yerinde İngilizlere haksızlık yapılmadığını, antlaşma hükümlerine ilk günkü gibi riayet edildiğini bildirdi.¹¹⁶ Babıali'nin cevabından rahatsız olan Canning¹¹⁷, İngiliz tüccarlarının esnaflık, perakendecilik ve özellikle de enfiyecilik yapamamalarından dolayı şikâyetini yinelerken, yabancıların da bu iş kollarına girmesi için Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını daha da artırdı.¹¹⁸ Bu anlamda Rıfat Paşa'ya, İngiltere'nin antlaşmanın değiştirilmeden kaldığı sürece hükümlerine sıkı sıkıya bağlı kalınmasını beklediğini resmî bir notayla sundu.¹¹⁹ Canning 27 Aralık 1844'te bir kez daha Hariciye Nezaretine gelerek,¹²⁰ İngiliz tebaasının uğradığı zarar ve hasarın tazmin edilmesini, tuz ve enfiye gibi ürünlerin ticaretinin serbest bırakılarak yed-i vâhidin kaldırılmasına yönelik taleplerini yineledi.¹²¹ Canning daha sonra da 5 Mart 1845'te ticaret antlaşmasının hükümlerine olduğu gibi riayet edilmesi için konsoloslara emir gönderdi.¹²²

Bu süreçte İngilizlerle bir diğer ihtilaf da gemilerin gümrük memurlarına göstermek zorunda oldukları manifesto defterini,¹²³ antlaşmanın kendilerine tanıdıkları bir hak olduğu gerekçesiyle göstermek istememeleri üzerine yaşandı. Ancak bu uygulama tüm devletler için geçerliydi ve Osmanlı Devleti'nin böylesi kritik bir talebi kabul etmesi mümkün değildi.¹²⁴ Londra Sefiri Şekip Efendi, Aberdeen ile konu hakkında özel bir görüşme gerçekleştirdi¹²⁵ ve Babıali'nin bu husustaki kararlılığını gören Aberdeen de geri adım atarak manifesto meselesi hakkında daha fazla ısrar etmedi.¹²⁶

İngiltere'nin uzun zamandır şikâyet konusu yaptığı Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması Nisan 1846'da imzalandı. Ancak Rusya ile yeni bir ticaret antlaşma imzalanmasına rağmen İngilizlerin antlaşmayı keyfî bir şekilde sürdürmeye devam etmesi üzerine Londra Sefiri Prens Kalimaki, "bazı maddelerin ticaret özgürlüğü ilkesinden muaf tutulduğu 1846 tarihli Rus sözleşmesine

115 BOA, İ.MSM, 29/814, 16 ZA 1260 (27 Kasım 1844).

116 BOA, HR.SFR.3, 10/60, 19 Z 1260 (30 Aralık 1844).

117 BOA, HR.SFR.3, 9/29, 13 N 1260 (26 Eylül 1844).

118 BOA, HR.SFR.3, 9/51, 24 Ekim 1844.

119 NA, FO 78/560, No. 166, 2 August 1844.

120 NA, FO 78/560, Inclosure 1 No. 166, 20 July 1844.

121 BOA, HR.SFR.3, 9/82, 30 Aralık 1844.

122 BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 209/11, 25 S 1261 (5 Mart 1845).

123 Manifesto defteri, özellikle ticaret gemilerinde bulunan ve taşınan eşyaların cinsleri ile miktarlarını gösterir belgedir.

124 BOA, HR.SYS, 2923/20, 29 Ş 1260 (13 Eylül 1844).

125 BOA, HR.SFR.3, 9/69, 25 Kasım 1844.

126 BOA, HR.SFR.3, 9/76, 11 Aralık 1844.

yaklaşmak için” bazı değişiklikler yapılmasını hükümete önerdi. Yeni Dışişleri Bakanı Palmerston (1846-1851), bunun Osmanlı’da ikamet eden İngiliz tebaasına zarar vermeyeceğini düşünse de “uluslararası ticari ilişkiler için tek başına avantajlı bir temel oluşturabilecek olan serbest ticaret ilkeleriyle tamamen çelişen kısıtlama ve tekel doktrinlerini bir yabancı güçle yapılacak bir sözleşmeye kaydetmeyi” kabul edemeyeceğini söyleyerek öneriyi reddetti. Çünkü Ticaret Kurulu Lordları, İngiltere için olumsuz olabilecek herhangi bir antlaşma değişikliğine karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden Palmerston, İngiliz ve Türk tüccarlardan oluşan ortak bir komisyon tarafından 1839 tarihli gümrük tarifelerinin yeniden gözden geçirilmesini önerdi.¹²⁷

Babıali tüm baskılar karşısında bazı kısıtlamaları kaldırarak serbest ticarete geçmek zorunda bırakıldı. Çünkü Osmanlı Devleti’nin tüm engellemelerine ve iç düzenlemelerine rağmen sadece İstanbul “bilâd-ı selase”de (Eyüp, Galata ve Üsküdar) esnaflık ve hurde furûşluk yapan 81 İngiliz tebaası vardı.¹²⁸ Bu anlamda Mart 1846’da İngiliz tebaası tarafından ihraç edilmek üzere satın alınan Türk ürünlerine uygulanan gümrük vergisi kaldırılırken, bir sonraki ay ise ticari seyrüseferle uğraşan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ayırım sembolü de kaldırıldı. Müslümanlar ve Hristiyanlar bundan böyle ortak bir bayrak altında yelken açabilecek ve bu ayrıcalık için tek tip ücretler ödeyeceklerdi. Ayrıca Canning’in Sultan Abdülmecid ile görüşmesinin ardından debbağ esnafının sahip olduğu tekel de aynı tarihlerde kaldırıldı.¹²⁹

Baltalimanı Anlaşması’nın 7. maddesine göre antlaşmanın süresi yedi yıldır ve bu süre dolduğunda imzacı taraflardan birinin müracaatı halinde yenisi düzenlenecekti. Ancak yedi yıl dolduğu halde altı ay zarfında her iki taraf da yenilenmesi talebinde bulunmazsa, antlaşma kendiliğinden yedi yıl daha yürürlükte kalmaya devam edecekti.¹³⁰ Nitekim bu süre aşıldığı için Aralık 1846’da antlaşmanın olduğu gibi yenilenmesine karar verildi.¹³¹ Ekim 1850’de ise çoğunluğu İngiliz tüccarların yararına olan ve birkaç küçük değişiklik içeren yeni bir gümrük tarifesi antlaşması düzenlendi. Son olarak da Avrupa devletleriyle 1861-1862 yılları arasında imzalanan Kanlıca antlaşmalarıyla 1839’dan beri iki ülke arasında soruna neden olan konular, Babıali’nin tüm çabalarına rağmen İngiltere’nin lehine sona erdi.

Nitekim 1820-1914 yılları arasında ithal edilen pamuklu tekstil ürünlerinin hacmi 100 kat artış göstermiştir. Ancak ithalatın göstermiş olduğu bu hızlı büyümenin nedenini sadece masa başında imzalanmış bir antlaşmaya bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Sanayi Devrimi’ni tamamlamış olan başta İngiltere ve diğer Avrupa devletleri ile el tezgâhlarına dayalı Osmanlı üretim yapısı arasındaki fark oldukça büyüktü. Diğer taraftan antlaşmanın, Osmanlı el tezgâhlarına büyük zarar verdiği; hatta Osmanlı zanaatlarının tümüyle ortadan kalkmasına neden olduğu yönündeki anlayış da pek doğru değildir. Çünkü yapılan son araştırmalar, yerli

127 Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, p. 217.

128 Songül Keçeci Kurt, “Osmanlı Devleti’nde Ecnebinlerin Esnafılığı Meselesi (1838-1861)”, *History Studies*, IX/3, (2017), s. 141-166.

129 Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, p. 216.

130 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol*, s. 140.

131 BOA, Sadaret Mektubı Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 2/23, 18 N 1262 (9 Eylül 1846).

imalat sektörlerinin önemli bir direnme gösterdiği ve birçok yerli kumaş dokumacılığının varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur.¹³² Sonuç olarak Baltalimanı Antlaşması, 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlayan siyasal, iktisadi ve askerî dengeler ile İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki eşitsizlik ilkelerini yansıtmaktadır. Bu nedenle sadece antlaşmanın kendi başına Osmanlı Devleti'nin sanayisini yerle bir ettiğini ileri sürmek doğru bir yaklaşım değildir. Ancak uzun vadeli bakıldığında antlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış politika izleyebilme seçeneğini ortadan kaldırdığı açık bir şekilde görülmektedir.¹³³

Sonuç

Bu çalışmada, Baltalimanı Antlaşması'nın (Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması) imzalandığı andan itibaren iki ülke arasında ihtilafa neden olan konuların sebepleri ve nasıl çözüldükleri, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin konuya yaklaşımları değerlendirilmiştir. İngilizlerin Baltalimanı Antlaşması imzalandıktan hemen sonra, ithalat ve ihracattaki vergi oranları, derbend vergisi, yed-i vâhid, perakende ticaret ve esnaflıkla ilgili Osmanlı Devleti'ne şikâyetlerde buldukları ve antlaşma gereği bu konularda ayrıcalık talep ettikleri tespit edilmiştir. Ancak burada İngiliz yetkililerinin yaklaşımlarının tutarsız olduğu, antlaşmanın kapsamı dışında ayrıcalıklar talep ettiği ve bu ayrıcalıkları elde etmek için de süreci ülkeleri adına doğru yönettikleri ve amaçlarına ulaştıkları görülmüştür. Buna karşılık Babiali de son ana kadar devletin ve tebaanın haklarını savunmuş, iddiaların sağlam temellere dayanmadığını ispatlamak adına diplomatik olarak her yolu kullanmış; ancak dönemin şartları gereği baskılara daha fazla direnemeyerek geri adım atmak zorunda kaldığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer sonuç ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerinde “en çok kayırlan ulus” olma ayrıcalığını özellikle Rusya'ya kaptırmamak ve Levant ticaretinde öncelikli konumda olmak adına Baltalimanı Antlaşması'na ne derece önem verdiğidir. Bu çalışmada ortaya konulan bulgular, Baltalimanı Antlaşması'nın sadece Osmanlı ve İngiliz ticaret politikaları açısından değil, aynı zamanda 19. yüzyılda gelişen uluslararası ticaret sisteminin dinamikleri ve emperyal güçlerin yayılmacı politikaları açısından da önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Antlaşmanın orijinal Türkçe metni ile İngilizce tercümesi arasında bu denli farklar olmasının sebebi, sehven yapılan bir hata ya da anlık şartlar gereği Osmanlı delegelerince verilen bir taviz olabilir. Ancak hangi sebep geçerli olmuş olursa olsun, ortada ciddi bir ihmalkârlık olduğu açıktır. Nitekim bu durum Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Benzer bir durumun Küçük Kaynarca Antlaşması'nda da yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda, imzacı taraflar arasında farklı dillerde kaleme alınan ticari, siyasi, askerî içerikli antlaşma ve sözleşme metinlerinden doğabilecek anlam farklılıklarının ya da tercümeleri sırasında atlanabilecek bir ifadenin ne gibi sonuçlar doğurabileceği örnekleriyle açıklanmıştır.

132 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 100-101.

133 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 101.

Diğer yandan bir antlaşma veya sözleşme imzalanırken, maddeler içerisinde genel ifadeler kullanmaktan ziyade her maddenin farklı bir yorumu yer bırakmayacak şekilde ayrıntılı olarak yazılmasının önemine de dikkat çekilmiştir.

Osmanlı ve İngiliz belgeleri çerçevesinde yapılan değerlendirmeler neticesinde, İngiltere'nin perakende ticaret, derbend vergisi, iç ticarete alınan %2'lik vergi ile esnaflık gibi konularda antlaşmanın kapsamı dışında taleplerde bulunduğu açıkça tespit edilmiştir. Buna karşılık Babıali'nin ise antlaşmanın olumsuz etkilerini kısa sürede hissettiği ve antlaşmanın bazı maddelerinden rahatsız olduğu gerçeğinin de altı çizilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm itirazlarına rağmen İngiltere, 1850 Gümrük Tarifesi ve 1861-1862 Kanlıca antlaşmaları neticesinde itirazda bulunduğu birçok konuyu kendi lehine çözümlenmiştir. İngilizler özellikle 1846 Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması'nın ardından ilk olarak çeşitli esnaf kollarında yer almaya başlarken, 1850 Gümrük Antlaşması ile de muhalefette buldukları ithalat ve ihracatla alakalı vergi oranlarında önemli avantajlar elde etmişlerdir. Kanlıca antlaşmalarının ardından ise Osmanlı Devleti başta yed-i vâhid kapsamında olan bazı ürünlerin ticaretini serbest bırakmak zorunda kalırken, yabancıların esnaflık ve perakendecilikle yapmalarına da müsaade etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti tam manasıyla yabancı devletlerin açık pazarı haline gelmiştir. Bu çalışma, Baltalimanı Antlaşması'nın uygulanmasındaki ihtilafları Osmanlı ve İngiliz perspektiflerinden incelemiştir. Gelecekteki araştırmalar, diğer Avrupa devletlerinin (Fransa, Rusya vb.) bu süreçteki rolünü ve antlaşmanın sosyal ve kültürel etkilerini daha detaylı bir şekilde ele alabilir. Baltalimanı Antlaşması, nihayetinde dış ticaretin hızla geliştiği 19. yüzyılda iç pazarları istila eden ithal malları Osmanlı Devleti'nde zanaatlara dayalı yerli üretimin gerilemesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemi (A.DVN.DVE), 4/43, 5/13.

Cevdet Hariciye (C.HR), 171/8504.

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS), 1530/20, 965/63, 2923/18, 2923/25, 2923/22, 2923/49, 2927/32, 2923/32, 2923/20,

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 209/11,

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 10/73, 2/64, 4/46, 2/78, 10/60, 10/55, 5/110, 7/23, 4/69, 5/97, 7/27, 7/42, 8/75, 9/20, 8/108, 10/60, 9/29, 9/51, 9/82, 9/69, 8/127, 9/29.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1172/46409, 1243/48304, 1243/48304, 1253/48418.

İbnülemin Hariciye (İE.HR), 18/1666.

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05)), 10/250.

İrade Hariciye (İ.HR), 35/1616.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 29/184, 28/805.

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT), 8/50, 12/6, 21; 7/53.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 2//23.

The National Archives (NA), Foreign Office (FO)

FO 424/2, Inclosure in No. 1, The Queen's Advocate to the Earl of Aberdeen.

FO 424/2, No. 2, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO, 424/2, Inclosure in No. 2, Sir Stratford Canning to Mountas Efendi.

FO 424/2, Inclosure in No. 3, Sir Stratford Canning to Mountaz Effendi.

FO 424/2, No. 3, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO 424/2, No. 5, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO 424/2, Inclosure in No. 5, Memorandum of the Porte.

FO 424/2, No. 6, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO 424/2, Inclosure in No. 9, Office of Committee of Prity Council for Trade.

FO 78/518, No. 76, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/523, No. 158, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/552, No. 39, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/552, No. 40, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/552, No. 40, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/552, No. 41, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/553, No. 83, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/553, Inclosure in No. 84, Confidential Memorandum by M. Hummelauer.

FO 78/553, No. 84, The Earl of Aberdeen to Sir Stratford Canning.

FO 78/553, Inclosure in No. 131, Lord Cowley to the Earl of Aberdeen.

FO 78/553, Inclosure 4 in No. 141, Prince Metternich to Baron Neumann.

FO 78/556, No. 61, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO 78/556, No. 67, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.

FO 78/556, Inclosure 1 in No. 14, Sir Stratford Canning to Rifaat Pasha.

FO 78/556, Inclosure 2 in No. 14, Rifaat Pasha to Sir Stratford Canning.
FO 78/556, Inclosure 3 in No. 14, Sir Stratford Canning to Rifaat Pasha.
FO 78/557, No. 79, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.
FO 78/558, No. 111, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.
FO 78/560, No. 166, Sir Stratford Canning to the Earl of Aberdeen.
FO 78/560, Inclosure 1 No. 166, Sir Stratford Canning to Rifaat Pasha.

İngiliz Parlamento Tartışmaları

HL Deb 11 February 1839 vol 45 cc204-5.
HC Deb 25 February 1840 vol 52 cc611-2.

Sürelî Yayınlar

London Evening Star
Morning Post

Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800–1914”, *Journal of Islamic Studies*, XI/1, (2000), s. 1-20.

Bailey, Frank Edgar, *British Policy and Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, Harvard University Press, London 1942.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

British and Foreign State Papers 1837-1838, Vol. XXVI, St. Martin’s Lane, London 1855.

Büğüş, Nuri *Beykoz Ayakkabı Fabrikası ve Deri İmalatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973.

Çakır-Akkuş, Coşkun-Yakup, “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 6, 2015, s. 154-199.

Davison, Roderic H., “Britain, the International Spectrum, and the Eastern Question, 1827-1841. *New Perspectives on Turkey*, VII, (1992), p. 15-35.

_____, “Russian Skill and Turkish Imbecility”: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered”, *Slavic Review*, XXXV/3, (1976), p. 463-483.

_____, “The ‘Dosografa’ Church in the Treaty of Küçük Kaynarca”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XLII/1, (1979), p. 46-52.

Deane, Phyllis, *The First Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.

Durmuş, Necmettin, “Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nda Mustafa Reşid Paşa’nın Rolü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XL, (2024), s. 63-82.

Engelhardt, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye’nin Tarih-i Islahatı 1826’dan 1882’ye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

Fidan, Murat, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.

Genç, Mehmet, “Yed-i Vâhid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 378-383.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

- Gürsel, Seyfettin, “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 688-690.
- Hallaçoğlu, Yusuf, “Derbend”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 162-164.
- Hertslet, Lewis, *A Complete Collection of the Treaties and Conventions and Presen Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers*, Vol. V, St. Martin’s Lane, London 1840.
- Kasaba, Reşat, “Treaties and Friendships British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century”, *Journal of World History*, Vol. 4, No. 2 (Fall, 1993), p. 215-241.
- Koyuncu, Miyase, “Osmanlı Devleti’nde Debbağlar”, *Turkish Studies*, IV/8 (2009), s. 1746-1762.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti’nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul 1981.
- Kurmuş, Orhan, “The 1838 Treaty of Commerce Re-Examined”, *Economie et Sociétés dans l’empire Ottoman (Fin du XVIIIe, début du XXe siècle)*, p. 411-417.
- Kurt, Songül Keçeci, “Osmanlı Devleti’nde Ecnebilerin Esnafılığı Meselesi (1838-1861)”, *History Studies*, IX/3, (2017), s. 141-166.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Ahidnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 536-540.
- _____, “Baltalimanı Muahedesi”, C. 5, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, s. 38-40.
- _____, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Yayınevi, Ankara 2013.
- Lane-Poole, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning*, Vol. II, Longsman, Green, And Co, London 1888.
- Lütfi Efendi, *Tarih*, V, İstanbul 1328.
- Owen, Roger, “The 1838 Anglo-Turkish Convention: An Overview”, *New Perspectives on Turkey*, VII, (1992), p. 7-14.
- Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- Puryear, Vernon John, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant, 1834-1853*, Archon Books, 1969.
- Temperley, Harold, *England and the Near East the Crimea*, Routledge 2018.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, “Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti,” *Tanzimat I*, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 304-305.
- The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*, Edited by Sir A. W. Ward, Litt.D., F.B.A., and G. P. Gooch, M.A., Litt.D. In three volumes. Volume II., 1815–1866, Cambridge: University Press; New York: Macmillan Company 1923.
- Türkislamoğlu, Elif, “Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar”, *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı 19-20 Temmuz 2023*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2024, s. 597-623.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- Wood, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co Ltd, London 1964.
- Yücekök, Ahmet, “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, XXIII/1, (1968), s. 381-425.

THE TREATY OF BALTA LIMAN: PROBLEMS AND DISPUTES IN PRACTICE

Serdar BAY* 

The Treaty of Balta Liman Trade, signed between the Ottoman Empire and Britain in 1838 and entering into force in 1839, caused serious problems between the two countries for approximately a decade. These problems stemmed from disputes in its implementation. Britain's efforts to protect its political and economic interests in the Near East were effective in prolonging this process. Its political influence in the region and to defend the rights of British merchants, the British government appointed Stratford Canning as ambassador to Istanbul to strengthen. With Canning's arrival in Istanbul in 1842, British complaints and pressures against the Ottoman Empire increased significantly. The disputes arose primarily from Britain's demands for privileges not foreseen in the treaty, its insistence on allowing British merchants to participate in sectors such as retailing and craftsmanship, which were exclusive to Ottoman subjects, and its discontent with the Ottoman State's practice of yed-i vahid on some important commodities. This article provides a comparative analysis of how differing textual interpretations of the Treaty of Balta Liman particularly discrepancies between its Turkish and English versions shaped the diplomatic tensions between Britain and the Ottoman Empire. Rather than focusing solely on legal claims, it examines the political motives behind Britain's assertions and the strategic responses of the Sublime Porte to preserve imperial sovereignty in trade-related matters.

By situating the dispute within the broader framework of nineteenth-century imperial competition, the study traces how trade privileges became instruments of influence in the Near East. Drawing on Ottoman and British archival records, it highlights the ways in which the treaty's contested provisions were used by both sides not only to advance economic interests, but also to assert political authority and redefine commercial hierarchies in the region.

An analysis of the treaty's origins reveals that the customs tariff treaty signed between Britain and the Ottoman Empire in 1820 expired in 1834, which led to the necessity of a new customs tariff between the two states. As a result of the negotiations that started in 1836, the Treaty of Balta Liman was signed in 1839. Britain's main aim was to secure the Ottoman Empire's agreement to a new trade treaty that would abolish monopoly practices. The Ottoman Empire, on the other hand, favoured this treaty since it needed Britain's political and military support due to the

* Assist. Prof., Department of History, Faculty of Science and Letters, Kafkas University, Kars / Türkiye, kau.serdarbay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8484-8866

Kavalalı Mehmet Ali Pasha issue. Signed on 16 August 1838 between Foreign Minister Mustafa Reşit Pasha and Ambassador John Ponsonby, the Treaty of Balta Liman enabled the Ottoman Empire to conclude similar treaties with other European countries. Indeed, trade treaties were signed with other European states after Britain, and with the participation of Russia in 1846, the Balta Liman Treaty became the basis of foreign trade in the Ottoman Empire.

An analysis of the main provisions of the Treaty reveals that Article 1 reaffirms the privileges previously granted to the British, while also stipulating that any new commercial privilege to be granted to another state will automatically be extended to Britain as well. Under Article 2, the British were granted the right to purchase all types of goods grown or processed in the Ottoman Empire, and the Ottoman Empire committed to abolishing the yed-i vahid system. With Article 3, British merchants were granted the status of the most favoured nation and local merchants. The Ottoman Empire accepted the abolition of the seven-wahid system on the condition that it would also be applied in Egypt. According to Austrian Foreign Minister Klemens von Metternich, the applicability of the treaty in Egypt was uncertain and, most importantly, the treaty was unfavourable to the Ottomans. Although Mehmet Ali Pasha initially resisted the treaty, he eventually accepted the implementation of the treaty in Egypt as a result of the pressure. On the other hand, the different interpretations of the articles of the treaty, especially the seven wahid, and the problems encountered in its implementation caused a crisis between the Ottoman Empire and the British government. The emergence of disputes was largely driven by differences between the Turkish and English versions of the treaty, Britain's broad interpretation of its provisions, and the Ottoman Empire's growing reluctance to implement the treaty as it began to experience its negative effects.

Britain's allegations of violations of the treaty generally included issues such as customs duty rates, derbend tax, the practice of yed-i vahid, retail trade and craftsmanship. Britain was uncomfortable with having to pay higher customs duties compared to Russia, the taxation of British merchants in violation of the treaty, and the Ottoman State's continued use of the yed-i vâhid system. For example, incidents such as the prevention of British merchants from trading leather and the prohibition of selling snuff in Galata and Beyoğlu were considered as violations of the treaty by the British Embassy. The Ottoman Empire, on the other hand, opposed the claims that Britain acted in violation of the treaty and argued that it acted under the provisions of the treaty. The Ottoman Empire maintained that the practice of yed-i vâhid on certain essential goods could legally continue, that the taxes imposed on British merchants were in line with the treaty's provisions, and that retail trade and craftsmanship were rights reserved exclusively for Ottoman subjects. Differences between the Turkish and English versions of the treaty were also expressed by the Ottoman Empire.

In conclusion, the disputes that arose during the implementation of the Treaty of Balta Liman led to serious problems between the Ottoman Empire and Britain. Britain's attempts to interpret the treaty in line with its own interests and the Ottoman Empire's different understanding of the treaty were among the main causes of these disputes. This situation had negative effects on the Ottoman economy and changed the balance of international trade in the Near East.